

**JUGOSLOVENSKI DOBROVOLJCI
U ODBRANI
ŠPANSKE REPUBLIKE**

Institut za noviju istoriju Srbije
Biblioteka „Zbornici radova“
knjiga br. XXVII

Za izdavača
dr Mile Bjelajac

Redakcija
dr Olga Manojlović Pintar (glavna i odgovorna urednica, INIS)
prof. dr Bojan Aleksov (University College London)
dr Vladan Jovanović (INIS)
prof. dr Luka Pejović (Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku)
msr Dimitrije Matić (sekretar redakcije, INIS)

Recenzenti
prof. dr Milan Ristović (Univerzitet u Beogradu)
prof. dr Vjeran Pavlaković (Univerzitet u Rijeci)
dr Aleksej Timofejev (INIS)

Lektura i korektura
Biljana Racković

Prelom i dizajn korica
Đorđe Sekerezović

Na koricama:
Đorđe Andrejević Kun, „Jurišajući na fašistička utvrđenja“ (prednja korica)
i „Ispraćaj boraca na front“ (zadnja korica),
iz mape grafika *Za slobodu, 1938/39.*

ISBN- 978-86-7005-196-6

Objavljivanje zbornika pomoglo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja
i inovacija Republike Srbije

INSTITUT ZA NOVIJU ISTORIJU SRBIJE

**JUGOSLOVENSKI
DOBOROVOLJCI U ODBRANI
ŠPANSKE REPUBLIKE**

TEMATSKI ZBORNİK RADOVA

Beograd, 2024.

SADRŽAJ

Uvod	7
------------	---

TEMATSKO-METODOLOŠKI OKVIR

ERVE LEMEL DOBROVOLJCI IZ ČITAVOG SVETA U REPUBLIKANSKOJ ŠPANIJU. PREDUGO JEDNOSTRANA I JOŠ UVEK NEPOTPUNA ISTORIOGRAFIJA	19
ERVE LEMEL REVIZIJA LISTE DOBROVOLJACA IZ JUGOSLAVIJE U REPUBLIKANSKOJ ŠPANIJU. IZVORI, METODOLOGIJA, SPISAK	33

JUGOSLAVIJA, JUGOSLOVENI I RAT U ŠPANIJU

MILIVOJ BEŠLIN KRALJEVINA JUGOSLAVIJA – FRANKOV ANTIKOMUNISTIČKI SAVEZNIK 1936–1939.	47
MILE BJELAJAC UTICAJ ŠPANSKOG GRAĐANSKOG RATA NA VOJNU MISAO U JUGOSLAVIJI	77
VESNA ĐIKANOVIĆ JUGOSLOVENSKI ISELJENICI U SEVERNOJ AMERICI I ŠPANSKI GRAĐANSKI RAT (1936–1939)	99

DRAMATIS PERSONAE

ALEKSANDAR SILKIN ŽIVOTNI PUT UČESNIKA ŠPANSKOG GRAĐANSKOG RATA SVETUZARA JOVANOVIĆA (1897–1941)	135
NENAD LAJBENŠPERGER ŠPANSKI BORAC SREĆKO JURKIĆ.....	147
OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR ZABORAVLJENI VOJNIK REVOLUCIJE: EMILIJAN MILAN KALAFATIĆ (1907–1996)	163

PROMENE SLIKE PROŠLOSTI

VLADAN VUKLIŠ, STEFAN GUŽVICA MUŠKE FANTAZIJE: SMRT BLAGOJA PAROVIĆA	187
ZDRAVKO SAVESKI NACIONALIZAM PROTIV SOCIJALIZMA: POLITIKA SEĆANJA NA MAKEDONSKE ŠPANSKE BORCE	241
DIMITRIJE MATIĆ POLITIKE SEĆANJA U SRBIJI I ŠPANIJI KROZ PRIZMU DELOVANJA UDRUŽENJA ŠPANSKIH BORACA (1986–2006)	257
O AUTORKAMA/AUTORIMA	279

MUŠKE FANTAZIJE: SMRT BLAGOJA PAROVIĆA¹

APSTRAKT: Stapanje historiografije sa pseudonaučnom publicistikom stvorilo je niz problema u poimanju istorijskih događaja. Kao posebno ilustrativan izdvaja se slučaj smrti Blagoja Parovića, koji se u ovom radu detaljno analizira. Kroz uporedne, politički povezane biografije Parovića, Milana Gorkića i Josipa Broza Tita, autori detaljno obrazlažu djelovanje Parovića u Španiji i okolnosti njegove smrti. Zatim se okreću periodu od sredine 1937. godine, kada nastupaju udružene posljedice novog talasa „Velike čistke“ u Sovjetskom Savezu, propasti akcije „La Corse“, držanja Adolfa Muka pred policijom, te nestanka i sudskog ubistva Milana Gorkića, a koje dovode do zaoštavanja međuljudskih odnosa kako u Parizu tako i među jugoslovenskim dobrovoljcima u Španiji. Da bi se ovi tokovi propisno objasnili, u analizu su uvedene i tvrdnje koje se mogu naći u publicistici i historiografiji. Sa takvim postavljanjem konteksta ulazi se u trag genezi mita o Parovićevo ubistvu, uz praćenje njegovih permutacija kroz potonju publicistiku, s posebnim osvrtom na rad Vladimira Dedijera, a zatim i Pera Simića, koji je preuzeo i dalje razvio date mitologeme. Autori se kritički osvrću i na rad istoričara koji su preuzimali pseudonaučne tvrdnje Dedijera i Simića i time im davali historiografski kredibilitet.

KLJUČNE RIJEČI: Blagoje Parović, Josip Broz Tito, Milan Gorkić (Josip Čižinski), Španski građanski rat, Vlajko Begović, Vladimir Dedijer, Pero Simić, Kominternu, Božidar Maslarić, Bitka za Brunete, istorija historiografije

Kao prvi javni radnik koji je dobio priliku da pročita jedan službeni moskovski dosije Josipa Broza Tita, novinar Pero Simić je imao razloga da bude ponosan. Sredinom 1990. godine u Arhivu (uskoro bivšeg) Instituta marksizma-lenjinizma u Moskvi, njemu su na uvid dali Titov dosije, koji je

1 Ovaj članak pripremljen je u okviru Programa osnovnih istraživanja Univerziteta „Visoka škola ekonomije“ u Sankt Peterburgu.

nastao u okviru Kadrovskog odjela Komunističke internacionale (Kominterne). Nedugo zatim objavljena je i prva knjiga, koja je pisana na osnovu sakupljenih podataka iz moskovskog i beogradskih arhiva,² a nju su pratila i kasnija Simićeva ostvarenja, čiji će se tiraži rasprodavati u desetinama hiljada primjeraka.³ Ipak, ovo nije srećna priča o avangardnim istraživanjima i napretku naučne misli, nego sumorna priča devedesetih, koja predočava etički, intelektualni i vrednosni sunovrat. Putujući u Moskvu, kao bivši predsjednik Saveza omladine Srbije, kojeg je Titov režim smijenio 1973. u čistki reformističkih kadrova, Simić se rukovodio resantimanom prema odavno preminulom partijskom šefu. Umjesto da svojim istraživanjem nadogradi i koriguje dotadašnja historiografska saznanja, upustio se u obračun sa već izbledelim notama izgovorenih i zapisanih protivvrječja. Uostalom, Simić u tome nije bio jedini. Cijeli niz autora, kako publicista tako i profesionalnih historičara, pridružio se rušenju simboličkog centra jugoslovenske kulture sjećanja, lika Josipa Broza, iscrtavajući čitav kaleidoskop novih mitologema. Tito je u novim tumačenjima postao suprotan liku iz starih: umjesto patriote – tuđin, umjesto aktiviste – potkazivač, umjesto agitatora – lažov, umjesto vođe – agent, a umjesto ratnika – egzekutor.

U tom simboličkom ubistvu očinske figure bilo je nečega edipovskog i, ako zanemarimo neke druge, manje uspješne, prečesto vulgarne pokušaje,⁴ Simić ostaje vodeći predstavnik misaone designifikacije *nom du père*.⁵ Njegova konstrukcija gotovo da prati biblijsku priču o Avimelehu (Sud. 9), koji ubija sedamdeseticu svoje braće, preuzima vlast i vodi ratove, da bi se na kraju na njega i na njegove podanike sručila božja kazna. Centralna tačka je upravo mitologema o bratoubistvu, konstruisana iz reinterpretacije onog dijela Titove biografije kojeg Simić drži da je najsporniji, a to je pitanje njegovog preuzimanja pozicije prvog čovjeka Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Da bi konstruisao novi narativ, Simić je spojio nekoliko asortimana istorijskih izvora. Na prvom mjestu, zagazio je u vodu koju je prethodnih godina zamutio Vladimir Dedijer, nekadašnji Titov biograf, pričama koje su u novoj klimi dobijale prizvuk senzacionalnih otkrića. Simić je prvo iskoristio objavljene, a potom je posegnuo i za neobjavljenim Dedijerovim zapisima. Drugo,

2 Pero Simić, *Tito agent Kominterne*, (Beograd: ABC Product, 1990). Prethodni izuzetak, ali bez tada nedostupnog dijela sovjetske građe, bila bi knjiga: Pero Simić, *Kada Tito, Kako Tito, Zašto Tito*, (Beograd: Akvarijus, 1989).

3 Пeрo Симић, *Тито феномен 20. века*, (Београд: Вечерње новости, Службени гласник, 2012), 1.

4 Kao primjer nadriduhovitog i pseudoknjiževnog može da posluži: Miroslav Todorović, *Hohštapler*, (Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2003); uz to, takođe: Momčilo Jokić, *Tajni dosije Josip Broz*, (Arandjelovac: Grafopak, 2004).

5 Nevješto i tek ilustrativno se služimo ovim lakanovskim terminom.

Simić je probrao objavljene izvore i literaturu, tražeći u njima kontradikcije ili elemente koji bi se mogli interpretirati kao cenzorski propusti. Treće, selektivno je koristio neobjavljenu arhivsku građu, uglavnom dobijenu iz Arhiva Centralnog komiteta (CK) Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), uz nekoliko dokumenata pronađenih u već pomenutom Titovom moskovskom dosijeu.

Sušтина Simićevog narativa je sljedeća: Tito je cijeli život frizirao svoju partijsku biografiju, u pokušaju da sakrije kako je na čelo KPJ došao uz pomoć sovjetskih obavještajnih službi, kojima je, upravo u vrijeme Staljinove Velike čistke, denuncirao svoje drugove i tako ih slao u smrt. Ako nisu stradali u Sovjetskom Savezu od produžene ruke Titovih potkazivanja, ubijali su ih njegovi obavještajci, prvo u Španiji, tokom građanskog rata (1936–1939), a zatim u Jugoslaviji, tokom revolucije (1941–1945). Među glavnim žrtvama figuriraju imena dvojice prominentnih jugoslovenskih komunista: Milana Gorkića, ubijenog u Staljinovim čistkama, i Blagoja Parovića, koji je stradao u Španskom građanskom ratu.

Gledajući sa suprotne strane, polazne pozicije kritičke interpretacije je potrebno je postaviti sasvim drugačije. Biografije trojice visokorangiranih rukovodilaca KPJ, Parovića, Gorkića i Tita, bile su neumoljivo povezane zajedničkim radom, čija se putanja naglo pokidala u prepletenim olujama Španskog građanskog rata i Staljinove Velike čistke. Upravo nakon smrti Parovića i Gorkića, u drugoj polovini 1937. godine Tito ulazi u fazu fabularnog vrhunca višestrukih kriza koje su partiju zadesile na nekoliko frontova: u Parizu, gdje stupa u sukob sa Ivom Marićem i Labudom Kusovcem, konkurentima za preuzimanje Gorkićeve funkcije generalnog sekretara; u zemlji, gdje je bilo potrebno sanirati štete od policijske provale nakon hapšenja Adolfa Muka, kao i sukoba među komunistima u Sremskomitrovačkoj kaznionici, iz kojeg se Petko Miletić nametnuo kao još jedan pretendent; u Moskvi, gdje se u uslovima čistki postavljalo pitanje daljeg opstanka KPJ; i u Španiji, gdje je nepovoljan razvoj rata ujedno nametao brigu o jugoslovenskim kadrovima, koji su već bili iscrpljeni i međusobno posvađani.

Duži niz godina, plodno tlo za muške fantazije,⁶ pored Pariza i Moskve, davala je upravo republikanska Španija, pošto je većini domaćih historičara i publicista ostala daleka i nepoznata kao starozavjetni Sihem. Stoga je bilo moguće bez ikakve zadržke tvrditi, uprkos svemu što je naučno utvrđeno, kako je Tito bio direktno odgovoran za smrt više komunista u Španiji „nego cela Frankova vojska zajedno“.⁷ Među njima je upisana i smrt Blagoja Parovića, koja se obično prepričava uz detalj ispaljenog „metka u leđa“. Ali

6 Termin posuđujemo od: Klaus Theweleit, *Male Fantasies I–II*, (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2003).

7 Veljko Miladinović, „Tito ubijao komuniste u Španiji“, *Press*, (Beograd), 25. 8. 2011.

prije nego što se upustimo u dekonstrukciju konkretnih hipoteza koje možemo pronaći u publicističkim ostvarenjima, dužni smo ilustrovati štetu koja je već učinjena u sferi naučne historiografije.

Profesionalni historičari će nerado priznati, jer time priznaju inferiornu poziciju nauke, da su kroz historiografiju već od 80-ih godina 20. vijeka strujali talasi oslobođenih strasti i razuzdanih fantazija. Potonje generacije historičara stasale su u klimi nove ideološke hegemonije, pod kojom su novu historijsku svijest krojili neprofesionalci. Osvrćući se na Simića, koji je „centrirao sliku Tita oko figure agenta Kominterne i denuncijanta“, Todor Kuljić je upozorio kako ovaj odnos prema komunističkoj prošlosti „ne bi zasluživao pažnju da ga ne uokviruje dominantna politikocentrična paradigma historiografije“.⁸ Tim gore, jer su i slika i okvir prečesto satkani od neistinitih tvrdnji. Iako publiciste kao što je Simić pojedini historičari ignorišu, pa čak i odbacuju, oni nisu nužno lišeni saučesništva u kreiranju historiografskih narativa skrojenih od mitologema. Drugim riječima, oni prečesto pomažu širenju „kafanske istorije“.⁹

Možemo početi sa primjerom ruskog historičara Nikite Bondareva, koji je, kao neupitan stručnjak za Tita u njegovim „moskovskim godinama“ (1935–1936), našao za shodno da se kritički osvrne na Simićev rad i da s njim uđe u polemiku. Bondarev s pravom odbacuje mnoštvo Simićevih tvrdnji, napominjući kako za Tita „nije pronađen dokaz za tvrdnje da je bio oficir ili saradnik“ bilo koje sovjetske tajne službe,¹⁰ tačnije, Narodnog komesarijata unutrašnjih poslova (NKVD), kao ni Glavne obavještajne uprave (GRU) Crvene armije. Ipak, Bondarev u svojoj, inače korisnoj studiji, iznosi nekoliko ocjena i hipoteza koje su, sudeći prema izvorima koje je koristio, bile isuviše proizvoljne. Što se tiče rata u Španiji, posebno je problematično njegovo neobavezno poigravanje sa detaljem „pucnja u leđa“, od kojeg tobože gine Blagoje Parović, iako je autoru sasvim jasno da su pojedini izvori na koje se referisao „čisti falsifikat“.¹¹ Zašto su ova poigravanja nezgodna, pokazuje način na koji Kosta Nikolić, u svom parafraziranju Bondareva, kaže kako je kazna za neposlušnog komunistu mogla biti takva da bi on „odmah bio pozvan u Moskvu i poslat u Lubjanku ili u Španiju, gde bi mu ‘u zgodnom trenutku’ bio ispaljen

8 Todor Kuljić, *Sećanje na titoizam*, (Beograd: Čigoja štampa, 2011), 78.

9 Termin preuzet iz: Мирослав Јовановић, Радивој Радић, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2009), 93.

10 Милан Галовић, „Шта Руси знају о Титу“, *Политика*, (Београд), 28. 10. 2013.

11 Nikita Bondarev, *Misterija Tito: moskovske godine*, (Beograd: Čigoja štampa, 2013), 85, 194, 219–220.

metak u leđa“.¹² Od autora do autora, misao evoluirala od hipotetske ka decidojnoj, pri čemu se iz vida gubi trag koji nas vraća do izvora upitnog kvaliteta.

Korakom dalje, sa ili bez oslonca na Simića, nemali broj autora aproksimativno povezuje Parovićevu smrt sa Titom, a Tita sa sovjetskom obavještajnom agenturom. Uz sve ograde prema nenaučnoj publicistici, istoričari nisu ostali imuni na selektivnost, paušalnost, nepreciznost i traljavoću, pogotovo ako su ova pitanja imala sekundarnu, pomoćnu funkciju. Kada je Parović u pitanju, jedan od recentnijih primjera usputnog vrednosnog suda nalazimo kod Nemanje Devića, koji pripovijeda kako „tih dana kada je Gorkić pozvan u Moskvu, u Španiji je pod misterioznim okolnostima život izgubio i Blagoje Parović“.¹³ Osim što bi bilo preciznije reći kako je Parović „izgubio život“ prije nego što je Gorkić pozvan u Moskvu, Dević se kod ove tvrdnje poziva na irrelevantne izvore.¹⁴ Na sličnom tragu, on takođe tvrdi kako Titova „uloga u čistkama nikada nije razjašnjena, premda se u njegovim novijim biografijama navodi da je uzeo učešća u potkazivanju, odnosno eliminaciji konkurenata“,¹⁵ pri čemu Dević bira tek jednu „noviju biografiju“ koja to kazuje,¹⁶ ali ne i one koje to negiraju. Među takve spadaju najmanje tri kvalitetne biografske studije – Džefrija Svejna, Mari-Žanin Čalić, te Slavka i Iva Goldštajna – koje ili ne uzimaju za ozbiljno ili eksplicitno odbacuju ovakve tvrdnje.¹⁷

Možemo pomenuti dvije Titove biografije koje od aproksimacije polaze ka direktnoj vezi između Tita i Parovićeve smrti. Prvu je pisao Jože Prijevec, koji na oprezan, vrlo konkretizovan način povlači pomenutu vezu. Problem je u tome što ovu vezu konstruiše iz indirektnog narativnog izvora,¹⁸ prema kojem Tito navodno priznaje da je Parovića „poslao u smrt“, dakle, u Španiju, gdje on nestaje pod „nerazjašnjenim okolnostima“.¹⁹ Druga biografi-

12 Коста Николић, *Мит о партизанском југословенству*, (Београд: Завод за уџбенике, 2015), 98.

13 Немања Девић, *За Партију и Тита: Партизански покрет у Србију 1941–1944*, (Београд: Службени гласник, 2021), 65.

14 Vidjeti: Мома Марковић, *Сазревање револуције (Сећања 1931–1941)*, (Београд: БИГЗ, 1984), 33; Вождар Јакшић, *Свест социјалног protesta*, (Београд: Истраживачко-издавачки центар SSO Србије, 1986), 169.

15 Девић, *За партију и Тита*, 66.

16 Предраг Ј. Марковић, Владимир Кеџмановић, *Тито, поговор*, (Београд: Службени гласник, 2012).

17 Geoffrey Swain, *Tito: A Biography*, (London: I. B. Tauris, 2011), 19–21; Slavko Goldstein, Ivo Goldstein, *Tito*, (Zagreb: Profil, 2015), 110–116; Marie-Janine Calic, *Tito: Vječni partizan*, (Zagreb: Fraktura, 2022), 76. Istina, djelo M. J. Čalić je u prevodu objavljeno kasnije, ali je već bio dostupan njemački original.

18 На овај и сличне изворе ћемо се детаљније осврнути у наставку.

19 У енглеском издању то су „questionable circumstances“. Jože Pirjevec, *Tito and His Comrades*, (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2018), 37; Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, (Zagreb: Mozaik knjiga, 2012), 60.

ja je nastala iz pera Predraga Markovića. Na nju se poziva Dević, iako se radi o publicističkoj formi bez navedenih izvora. Pošto je pisana prije kritika koje je Bondarev uputio Simiću, knjiga ponavlja hipoteze o direktnoj saradnji Tita sa NKVD-om. Istina, Marković se tu na određen način ogradio, ali nekoliko rečenica nameće utisak da su te ograde više kozmetičke nego suštinske prirode. „Međutim“, piše Marković o Titu, „izgleda da je [on] imao udela u likvidaciji Blagoja Parovića, ranije viđenog kao najvišeg rukovodioca KPJ, koji je stradao pod nejasnim okolnostima za vreme Španskog građanskog rata, na početku Titovog uspona ka partijskom vrhu. I drugi španski borci će, tokom Drugog svetskog rata, stradati često na nerazjašnjen način.“²⁰ Naravno, mi nećemo nikome učiniti uslugu ako ne napomenemo kako su čitaoci ovdje ostali uskraćeni za objašnjenje odakle tačno „izgleda da je“ Tito „imao udela“ u likvidaciji svog partijskog saborca.

Kao posebno ilustrativan primjer među naučnim napisima može se uzeti već pomenuta knjiga Koste Nikolića. Da se u njenom pisanju ostalo na nekoliko zanemarivih, pojedinačno načinjenih grešaka koje se odnose na Španski građanski rat, ona za ovu priliku ne bi privukla našu pažnju. Međutim, izdvaja se jedan pasus, smješten u jednoj fusnoti: „Posle hapšenja Milana Gorkića jugoslovenski komunisti, dobrovoljci u internacionalnim brigadama, na konferenciji u Barseloni izjasnili su se protiv Titovog preuzimanja CK; za vođu partije izabrali su Petka Miletića, a za organizacionog sekretara Blagoja Parovića. Posle toga optuženi su za ‘trockizam’, a Parović je ubijen pod još uvek nerazjašnjenim okolnostima 6. jula 1937. u blizini jednog sela kod Madrida. Prema raširenoj sumnji, ubijen je od strane jugoslovenskih likvidatora, uz odobrenje NKVD-a, jer se usprotivio Titu, ali za takve pretpostavke još uvek nema ozbiljnih dokaza. Parovićevo telo izloženo je u bazi interbrigadista u Madridu, a sahranjen je na madridskom groblju Fuenkaral. Nakon smrti Blagoja Parovića, na njegovo mesto postavljen je Maslarić, kao predstavnik Titovog CK KPJ.“²¹

U citiranom pasusu napisano je pet rečenica, koje sadrže, prema našem brojanju, otprilike 12 tvrdnji, dvije vremenske odrednice („posle hapšenja Milana Gorkića“ i 6. juli 1937), jednu referencu na događaj (konferencija u Barseloni) i jednu konstataciju („još uvek nema ozbiljnih dokaza“). Sve je napisano bez navođenja ijednog izvora. Ovo je ozbiljan problem, jer se ne radi o opštim mjestima, nego o vrlo specifičnim informacijama. Jedine dvije vremenske odrednice su zapravo obrnute, jer je Parović „ubijen“ dok se Gorkić još nalazi u Parizu kao šef KPJ. Što se tiče tvrdnji, među njima je potpuno tačna samo jedna, naime, da je Parović sahranjen na groblju Fuenkaral; dru-

20 Марковић, Кецмановић, *Тито, поговор*, 48, 50, 52.

21 Николић, *Мит о партизанском југословенству*, 111–112.

ga tvrdnja je poluistinita (Božidar Maslarić postavljen kao „predstavnik Titovog CK“), treća je nejasna (Parovićevo tijelo „izloženo“ u madridskoj bazi), dok ostalih devet nemaju nikakvo uporište u pouzdanim, a pogotovo onovremenim istorijskim izvorima.

Da bismo donekle sanirali učinjenu štetu, ovu istorijsku priču ćemo ponovo postaviti na noge. Prvo ćemo analizirati biografske putanje Parovića, Gorkića i Tita, onoliko koliko nam to izvori dozvoljavaju, s posebnim osvrtom na njihove odnose i na kontekst Španskog građanskog rata i Staljinove Velike čistke. Detaljno ćemo obrazložiti djelovanje Parovića u Španiji, kao i okolnosti njegove smrti. Zatim ćemo se okrenuti periodu koji počinje od sredine 1937. godine, kada nastupaju posljedice novog talasa Velike čistke u Sovjetskom Savezu, propasti akcije „La Corse“, držanja Adolfa Muka pred policijom, te nestanka i sudskog ubistva Milana Gorkića, koje zatim dovode do zaoštavanja međuljudskih odnosa kako u Parizu tako i među jugoslovenskim dobrovoljcima u Španiji. Da bi se ovi tokovi objasnili, uvešćemo u analizu i tvrdnje koje se mogu naći u publicistici i historiografiji. Sa takvim postavljanjem konteksta prelazimo na sljedeći segment, gdje rekonstruišemo genezu mita o Paroviće-
vom ubistvu. Zatim pratimo i njegove permutacije kroz potonju publicistiku, posebno se osvrćući na rad Vladimira Dedijera, odnosno Pera Simića, koji je preuzeo i dalje razvio date mitologeme. Sa polemičkom dekonstrukcijom publicističkih napisa, dotičemo se i srodnih tvrdnji u savremenoj historiografiji.

Na ovom mjestu ostavićemo i jednu napomenu etičke prirode. Naime, pojedinim čitaocima će možda tako izgledati, ali nama to nije namjera, niti je to ishod ove analize, da Josipa Broza Tita branimo od činjenica, kakve god one bile. Naši motivi su prevashodno naučni: da metodološke hodografe vratimo primarnim izvorima, uz primjenu iscrpne kritičke analize. Ako u tome i ne uspijemo, makar će ostati zabilježen pokušaj pisanja jednog teksta u kojem, kao istoričari, mi ne tvrdimo, ne sugerišemo, ne pretpostavljamo, ne impliciramo, ne držimo kao moguće, ili ne kažemo da nam to tako izgleda, da je bilo koja ličnost odgovorna za ubistvo, a da za to nemamo jasne dokaze. Malo kojoj profesiji je to dozvoljeno, pa ne vidimo zašto bi to isto bilo dozvoljeno istoričarima.

CRVENI TROUGAO: PAROVIĆ, GORKIĆ I TITO

Rukovodstvo koje će provesti KPJ kroz novi turbulentni period počelo je da se formira 1932. godine. Narednih pola decenije prolaziće kroz višestruke transformacije, a jedna ličnost biće konstanta u najvišim partijskim forumima. Radi se o Milanu Gorkiću, koji će 1936. zvanično postati generalni sekretar KPJ. On će najduže predvoditi partiju kao deo triumvirata koji će

zajedno sa njim činiti još i Blagoje Parović Šmit i Vladimir Ćopić Senjko, a u užem krugu od desetak najviše rangiranih članova KPJ za vrijeme njegovog mandata naći će se i Josip Broz Valter, koji će upravo tokom svog partijskog uspona pod Gorkićem početi da koristi pseudonim Tito. Pošto su njegove generalije historiografski poznata stvar, za ovu priliku ćemo se podsjetiti biografija drugih, za našu priču jednako važnih ličnosti.

Milan Gorkić je rođen u Sarajevu 19. februara 1904. kao Josip Čižinski (Čižinský), u radničkoj porodici čeških doseljenika. Pseudonim Gorkić bila je jugoslavizirana verzija prezimena Maksima Gorkog. Već u ranoj mladosti, Čižinski, sin militantnog socijaldemokrate, istakao se kao jedan od najaktivnijih organizatora komunističke omladine. Usljed političkog progona u Kraljevini SHS, on sa tek navršenih 19 godina emigrira u SSSR. Po završetku školovanja u Moskvi, radio je u organizacijama Kominterne, da bi 1928. postao organizacioni sekretar Komunističke omladinske internacionale (KOI). Brzo se penjao u strukturama, zahvaljujući saradnji sa Nikolajem Buharinom, a potom i pokroviteljstvu Dmitrija Manuilskog.²² Iako su ga i savremenici i historiografija često svodili na pukog aparatčika, Gorkićev uspon u hijerarhiji KPJ počeo je na poziv partijskog članstva: delegati Četvrtog kongresa jednoglasno i izričito su tražili od Kominterne da ga oslobodi rada u KOI da bi mogao postati član novog Politbiroa KPJ.²³

Kao jedan od učesnika sastanka na kom je sastavljeno „Otvoreno pismo“ Kominterne 1928. Gorkić je stekao reputaciju jednog od vodećih „antifrakcionaša“ u KPJ. Kao što se da naslutiti iz njegove bliske saradnje sa Buharinom oko 1930. godine, Gorkićevi stavovi zapravo su bili bliži „desnoj frakciji“ komunističkog pokreta, kako u međunarodnim okvirima tako i u samoj KPJ. Velikim dijelom zahvaljujući njemu, KPJ je već od 1932. postepeno sprovodila liniju sličnu politici narodnog fronta. Ocjenom Iva Banca, Gorkić je „po svojim odlikama bio čovjek Narodne fronte“.²⁴ Svakako s pravom, jer je od samog početka njegovo djelovanje predstavljalo jasan prekid sa „ultra-lijevim“ pozicijama. Gorkić je prejudicirao novu političku liniju, prema kojoj su se komunisti sve više orijentisali ka direktnoj saradnji sa članstvom reformističkih i socijalističkih organizacija i sindikata, uz kritičku ogradu ka njihovim ruko-

22 Ivan Očak, *Gorkić: život, rad i pogibija*, (Zagreb: Globus, 1988), 82, 335.

23 O ocjeni Gorkića kao aparatčika, vidjeti: Očak, *Gorkić*, 90. Za izvještaj Đure Đakovića Balkanskom lendersekretarijatu prema kom je Kongres jednoglasno tražio da se Gorkić oslobodi za rad u Politbirou, vidjeti: Ruski državni arhiv socio-političke istorije (Российский государственный архив социально-политической истории, RGASPI), 495-69-11, fol. 19, Izvještaj Bosnića (Đuro Đaković) o Četvrtom kongresu KPJ, 20. novembra 1928.

24 Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, (Zagreb: Globus, 1990), 73.

vodiocima, što se već nazivalo „ujedinjenim frontom odozdo“.²⁵ Stoga je KPJ postala neka vrsta oprezne avangarde novog usmjerenja koje će Sedmi kongres Kominterne formalno usvojiti u avgustu 1935.

Od 1932. oko sebe je postepeno okupio rukovodstvo, u kojem je bio prvi među jednakima, a koje je formalno konstituisano 16. juna kao trijumvirat Gorkića, Blagoja Parovića i Vladimira Čopića.²⁶ Parović, rođen u Nevesinju 25. marta 1903, obučarski radnik i sindikalni organizator, bio je, kao i Josip Broz, član zagrebačke partijske organizacije, koja je 1928. prva predložila „antifrakcijsku liniju“; dok je Čopić, rođen u Senju 1891, već bio poznat kao učesnik Oktobarske revolucije, poslanik Ustavotvorne skupštine i jedan od prvih lidera KPJ. Kao bivši pripadnik nekadašnje „lijeve frakcije“, nakon političkog obrazovanja u SSSR-u, poslat je u Prag u svojstvu instruktora u Komunističkoj partiji Čehoslovačke.²⁷ Gorkićev rukovodeći kadar kompletiran je u decembru 1934. na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji u Ljubljani. Osim njega, članovi Politbiroa bili su Blagoje Parović, Adolf Muk, Josip Broz i Kamilo Horvatin. Primjetno je odsustvo Vladimira Čopića, ali on je zauzeo uticajnu poziciju partijskog predstavnika u Kominterni, koju će zadržati do Sedmog kongresa Internacionale u ljeto 1935.²⁸

Uprkos povremenim neslaganjima, rukovodstvo je djelovalo disciplinovanano i održavalo je jedinstvenu politiku bez mnogo previranja. Primjera radi, Parović je bio među ljudima koji su kritikovali Gorkićev rad prije 1932. godine.²⁹ Međutim, kasnije je tvrdio da je Gorkić izvršio samokritiku i da su njegove greške iz prošlosti manje bitne od sadašnjeg kvalitetnog rada, te da članstvo treba da zaboravi na njegovu „frakcionašku“ prošlost i da radi na ostvarivanju partijskog jedinstva.³⁰ Osim što je Parović bio zadužen za reviziju članstva KPJ među emigrantskom zajednicom u SSSR-u, brzo će postati ključna ličnost u provođenju Gorkićeve politike prema sindikatima i „narod-

25 Swain, *Tito*, 15. - Suprotno tome, „ujedinjeni front odozgo“ podrazumijevao bi saradnju sa reformističkim lijevim rukovodstvom. Vidjeti i proglas CK KPJ iz 1933. godine: Arhiv Jugoslavije (AJ), Komunistička internacionala – Sekcija KPJ (KI 790/1), 1933/365, CK KPJ, „Radničkoj klasi svijet zemalja Jugoslavije“.

26 AJ, KI 790/1, 1932/209, Zapisnik sednice br. 1, 16. juni 1933; Očak, *Gorkić*, 377.

27 Goldstein, *Tito*, 53; Ivan Očak, *Vojnik revolucije: Život i rad Vladimira Čopića*, (Zagreb: Spektar, 1980), 208–211.

28 Branko Petranović, *Jugoslavija 1918–1988*, knj. 1: Kraljevina Jugoslavija 1914–1941, (Beograd: Nolit, 1988), 237; Očak, *Vojnik revolucije*, 231. - Uzgred, Očak netačno navodi da je Čopić, a ne Horvatin, bio peti član Politbiroa. Očak, *Vojnik revolucije*, 237.

29 RGASPI, 495–69–256, fol. 47–54, Izvještaj A. Isakova (Blagoje Parović) Sakunu iz Balkanskog lendersekretarijata, 31. marta 1932. godine.

30 AJ, KI 790/1, 1933/308, Blagoje Parović, Milan Gorkić, Vladimir Čopić (Šmit, Sommer, Winter), „Drugovima Petrovskom, Andreju i Gregoru (Horvatin, Stjepan Cvijić, Grgur Vujović)“, 13. novembra 1933.

nom frontu“. Parović je bio čovjek koji je prvi u KPJ artikulisao politiku „narodnog fronta“ zasnovanu na stvaranju „lijevog krila u radićevskim, Korošecovim i drugim organizacijama“, insistirajući istovremeno na revoluciji kao krajnjem ishodištu narodnofrontovske strategije.³¹

Ostali članovi Politbiroa takođe su bili u dobrim odnosima sa trijumviratom. Josip Broz je nedugo prije Četvrte konferencije, u martu 1934, izašao iz zatvora, tako da nije bio upleten u skorije ideološke sukobe; osim toga, Gorkić ga se jasno sjećao kao jednog od inicijatora „antifrakcijske linije“. ³² Kamilo Horvatin, koji je, kao i Ćopić, bio pripadnik starog „lijevog krila“ a zatim prihvatio „antifrakcijski kurs“, naizgled nije imao neslaganja sa Gorkićem. Jedina osoba koja se mogla opisati kao „Gorkićev čovjek“ je kotorski komunist Adolf Muk, ali je evidentno da su i svi ostali prihvatili Gorkićev autoritet i njegovu *de facto* poziciju *primus inter pares*. Bauk frakcijskih borbi iz dvadesetih je svakako doprinio ovakvom odnosu, mada strah od obnavljanja sukoba ne može biti jedino objašnjenje korektnih odnosa među rukovodećim kadrovima. Kao što pokazuje cjelokupna istorija partije do tog trenutka, komunisti, uključujući i članove Politbiroa, nisu oklijevali da iskažu neslaganje sa partijskom linijom kada bi je smatrali pogrešnom. Iskrena saglasnost sa Gorkićevim rukovođenjem partijom je mnogo jednostavnije objašnjenje, naročito kada se uzme u obzir ocjena Džefrija Svejna da je Gorkić bio zaslužan za uspješno obnavljanje KPJ u Jugoslaviji i ponovni porast članstva.³³

Prema kasnijoj izjavi Vladimira Ćopića, sukob između njega i Gorkića počeo je u ljeto 1934. godine. Ćopić tvrdi da je uzrok bila Gorkićeva želja da marginalizuje njega i Parovića, odnosno da se postavi kao neprikosnoveni vođa partije.³⁴ Parović i Ćopić su i ranije strahovali da će Gorkićeva „desničarska“ prošlost – koja ga implicitno vezuje za već skrajnutog Buharina – negativno uticati na njegovo vođenje partije, ali je Ćopić izričito izjavio Kominterni da je, uprkos nedostacima, Gorkić bitan rukovodeći kadar KPJ.³⁵ Međutim, u ljeto 1934. godine, Ćopić se udružio sa Stjepanom Cvijićem, bivšim organizacionim sekretarom KOI, i počeli su da razmatraju mogućnost ukla-

31 „Скица реферата О фронту народне слободе“, у: *Благоје Паровић, Изабрани списи*, I, ур. Надежда Јовановић, Ђорђе О. Пиљевих, (Београд: Глас, 1976), 246. - Za detaljnu analizu Parovićeve aktivnosti polovinom tridesetih, vidjeti: Ђорђе О. Пиљевих, *Човек идеја и акције*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001), 297–504.

32 Swain, *Tito*, 14; Надежда Јовановић, „Milan Gorkić (prilog za biografiju)“, *Istorija 20. veka* 1/1983, 41.

33 Geoffrey Swain, „Wreckage or Recovery: A Tale of Two Parties“, *In Search of Revolution: International Communist Parties in the Third Period*, ed. Matthew Worley, (London: I. B. Tauris, 2004), 139–144.

34 RGASPI, 495–277–191 (I), fol. 182, Izvještaj Vladimira Ćopića o njegovim odnosima sa uhapšenim članovima rukovodstva KPJ, 28. septembra 1938.

35 N. Јовановић, „Milan Gorkić“, 37.

njanja Gorkića sa rukovodeće pozicije.³⁶ Na ovome će raditi gotovo dvije godine, ali će njihov pokušaj svojevrsnog unutarpartijskog puča na kraju završiti neuspjehom.

Prvi, donekle uzdržan napad na Gorkića dogodio se u ljeto 1935. tokom Sedmog kongresa Kominterne. Za vreme trajanja kongresa, za KPJ se ukazala prilika da dobije mjesto u Izvršnom komitetu Komunističke internacionale (IK KI). Radilo se o naizgled rutinskom procesu, jer bi bilo logično da Gorkić, kao vodeća ličnost partije, postane jugoslovenski član IK KI. Međutim, na četvrtoj sjednici delegacije, 14. avgusta, došlo je do neočekivanog obrta: umjesto Milana Gorkića, za člana IK KI predložen je Josip Broz Valter, dok je prvi čovjek partije izabran samo za „kandidatsko“, odnosno zamjeničko mjesto. Intervencijom Balkanskog sekretarijata Kominterne, ova odluka je preinačena, a jugoslovenska delegacija je morala da se pravda kako ovaj potez nije bio motivisan nepovjerenjem u vođu partije. Na kraju je, po kazni, KPJ ostala bez mjesta u Izvršnom komitetu Kominterne.

Da li je posredi bilo učesće Tita u ranom sukobu sa Gorkićem? To nije isključeno, ali nije ni sasvim izvjesno. Sa jedne strane, Cvijića i Čopića, koji su po kasnijem priznanju inicirali Gorkićev depasman,³⁷ Tito je poznao sa rada u predstavništvu KPJ pri Kominterni. Sa druge strane, on je u trenutku održavanja kontroverzne sjednice boravio u SSSR-u jedva šest mjeseci.³⁸ Za svoj dolazak i aganžman u predstavništvu mogao je zahvatiti prvenstveno naporima Milana Gorkića. Štaviše, tokom rada kongresne delegacije, Tito i Parović su tražili isključenje Đure Cvijića, Gorkićevog protivnika i kritičara, sa čim se ostali članovi nisu saglasili.³⁹ Nije nemoguće ni da je Tito zaista imao jednako dobre odnose sa svima i da je zbilja bio kompromisni kandidat, što će sam kasnije tvrditi,⁴⁰ na šta upućuje i Gorkićeva saglasnost s njegovim izborom. Moguće je i da su Cvijić i Čopić zamislili Tita kao protivtežu Gorkiću, a da su mu kandidaturu svejedno predstavili kao kompromis u interesu partije. Riječima samog Stjepana Cvijića, sjednica jugoslovenske delegacije još uvijek nije bila „otvorena borba“ sa Gorkićem, jer ona u tom trenutku nije bila pripremljena.⁴¹ Međutim, priprema će trajati manje od devet mjeseci, a otvore-

36 Prema dostupnim izvorima, ni Tito ni Parović se ne pominju kao učesnici ove „zavjere“. Gusti Stridsberg, *Mojih pet življenj*, (Maribor: Obzor, 1971), 283–285; Ubavka Vujošević, *Nestajali netragom: Jugosloveni – žrtve političke represije i staljinističkih čistki u Sovjetskom Savezu 1927–1953*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 104.

37 RGASPI, 495–277–198, fol. 187–188, autobiografija Stjepana Cvijića, 12. jula 1938; RGASPI, 495–277–191 (I), fol. 182, izvještaj Vladimira Čopića.

38 Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, II, ur. Pero Damjanović, (Beograd: Komunist, 1982), 316–317.

39 Пиљевић, *Човек идеја у акције*, 518.

40 Bondarev, *Misterija Tito*, 112–118.

41 RGASPI, 495–277–198, fol. 187–188, autobiografija Stjepana Cvijića.

ni sukob će izbiti u aprilu 1936. godine. Indikativno je da u ovom, sljedećem sukobu sa Gorkićem neće učestvovati ni Tito ni Parović.

Parović, uostalom, nije mogao da učestvuje u drugom napadu na Gorkića čak i da je htio, jer je u januaru 1936. smijenjen sa svih funkcija u KPJ. Povod za to je bila ljubavna afera sa jednom službenicom sovjetske ambasade u Budimpešti. Parović je koristio ilegalnu partijsku adresu za ličnu prepisku sa njom, što je ugrozilo konspirativni status stana na toj adresi korištenog za skrivanje partijskih drugova koje je progonila policija. Osim toga, zamjeralo mu se i to što je organizovao službena putovanja tako da putuje kroz Budimpeštu da bi se viđao sa ljubavnicom.⁴² Drugim riječima, imati ljubavnicu i organizovati sopstveni politički život oko susreta sa njom smatrano je za ponašanje nedostojno jednog boljševika.

Uzevši u obzir ranije opisane stereotipe o međusobnim podmetanjima i potkazivanjima među komunistima, nužno se povlači pitanje da li je nešto više posredi, odnosno da li je Parovićeva ljubavna afera bila zgodan povod za njegovo uklanjanje, koje je već pripremio Gorkić. Dostupni izvori i dosadašnja istraživanja ne upućuju nas u tom pravcu. Ne samo da nije pokušavao da ovu grešku iskoristi za spletke nego je aktivno pokušao da je prikrije i time zaštititi Parovića. Štaviše, Gorkić je zbog takvog ponašanja dobio ukor i morao je da podnese pismenu samokritiku.⁴³ U komisiji koja je predložila isključenje Parovića iz Politbiroa i donijela odluku o ukoru za Gorkića, učestvovali su Gorkić, Ćopić i Horvatin. Zapisnik pokazuje da je ova komisija pokušala nepristrasno i dosljedno sprovesti odluke u skladu sa partijskim odredbama. Pošto se radi o tri ključne ličnosti, iz ovog zapisnika možemo da zaključimo da se rukovodstvo, uprkos postojećim razmiricama, staralo da one ne utiču na tekuća pitanja i na normalno funkcionisanje Partije.

Osim toga, viđeniji članovi Partije bliski Gorkiću aktivno su radili na pokušaju da se Paroviću ublaži kazna. U aprilu 1936, aktiv vodećih jugoslovenskih komunista koji su se u tom trenutku nalazili u Moskvi – Josip Broz, Kamilo Horvatin, Radomir Vujović i Ivan Gržetić Flajšer – uputio je pismo Politbironu CK KPJ, Sekretarijatu Vilhelma Pika (koji je zadužen za rad balkanskih partija) i IK KI, sa molbom da se Parović iskoristi za rad u Jugoslaviji.⁴⁴ Kominternu se oglašila o ovaj prijedlog, te je Parović ostavljen na radu u Sindikal-

42 AJ, KI 790/1, 1935/721, Odluka komisije PB o prekršajima konspiracije sa strane druga Šmita, 26. decembra 1935; Пиљевих, *Човек идеја у акције*, 543.

43 AJ, KI 790/1, 1935/721, Odluka komisije PB o prekršajima... i Izjava Sommera o prekršajima konspiracije sa strane druga Šmita, 26. decembar 1935. - Četiri dana kasnije, krnji Politburo u sastavu Gorkić, Muk i Ćopić potvrdio je odluke komisije. AJ, KI 790/1, 1935/603, protokol Politbiroa CK KPJ, 30. decembar 1935.

44 RGASPI, 495-11-311, fol. 43, Fleischer, Petrovsky, Walter, Licht, An das Politbüro des ZK KPJ, 16. april 1936.

noj internacionali.⁴⁵ Iako Kominternu nije imala razumijevanja za Parovićeve greške, Gorkić i njegovi najbliži saradnici očigledno jesu, te nema nikakvih naznaka da je, u trenutku Parovićeve smjene, između njih dvojice postojao bilo kakav sukob. Štaviše, vjerovatnije je situacija bila upravo suprotna: Gorkić je, preko sebi bliskih kadrova u Moskvi, pokušavao da apeluje na Internacionalu da Parovića praktično rehabilituje. Sa druge strane, nema naznaka ni da je Ćopić radio na podrivanju Parovića kao tobože Gorkićevog čovjeka. Sve u svemu, radi se o ličnosti o kojoj, čak i prije njegove pogibije, nema mnogo kritičkih zapisa savremenika. Po svemu sudeći, Blagoje Parović je bio univerzalno prihvaćen od svojih drugova.

Za Milana Gorkića se, međutim, svakako ne može reći da je imao nepodijeljenu podršku. Na plenumu CK KPJ koji je održan u Beču aprila 1936, Ćopić i Cvijić pokrenuli su novi, ovaj put žustriji napad. Prema njihovom planu, Gorkića je trebalo da zamijeni Karlo Hudomalj, tridesetogodišnji bravar iz Slovenije i bivši sekretar SKOJ-a.⁴⁶ Kritika je tekla u dva pravca. Jedan se odnosio na tobožnje „likvidatorstvo“, što je Lenjinov termin za političko priprepaštvo u radničkom pokretu, a koje je prepoznato u Gorkićevom držanju prema Udruženoj opoziciji u Jugoslaviji. Drugim je apostrofirani novi talas represije u zemlji, koji je, zbog slabe primjene konspirativnih metoda, doveo do masovnih hapšenja članova KPJ.⁴⁷

Ovdje je važno ponoviti da Parović i Tito nisu učestvovali u tom napadu na Gorkića. Parović je već odstranjen iz partijskih poslova. Tito se nalazio u Moskvi, a plenum ga je u odsustvu izabrao u novi politbiro, u kojem su on i Muk bili jedini članovi za koje se može reći da nisu bili deklarirani Gorkićevi protivnici.⁴⁸ Postavlja se pitanje da li se Tito našao u Politbirou kao neutralan akter ili kao pristalica jedne od dvije grupe, mada je sasvim indikativna činjenica da je samo nedjelju dana nakon Aprilskog plenuma u Moskvi potpisao već pomenuti apel u korist Parovića, a koji su listom potpisali tamošnji glavni Gorkićevi saveznici. Ako su Parović i Tito zauzimali strane, oni se u krajnjem slučaju mogu naći na marginama Gorkićeve frakcije, zbog čega je njihovo učešće u radu grupe Ćopića i Cvijića malo vjerovatno. Izvjesno je da su obojica pokušavali u ovom sukobu ostati neutralni, pri čemu su Gorkića prihvatili kao rukovodioca koji i dalje uživa povjerenje Kominterne.

45 Пиљевих, *Човек идеја и акције*, 544–548.

46 Родољуб Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, II, (Сарајево: Свјетлост, 1968), 526; Stefan Gužvica, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936–1940*, (Zagreb: Srednja Europa, 2020), 37.

47 Očak, *Gorkić*, 241–244; Swain, *Tito*, 17–18.

48 Vidjeti: Očak, *Gorkić*, 245.

Ovo povjerenje u Gorkića biće formalno potvrđeno kada je Internacionala intervenisala da poništi odluke Aprilskog plenuma i da ga postavi na inaugurisanu funkciju generalnog sekretara Partije. Od avgusta do oktobra 1936, na nizu savjetovanja u Moskvi, Gorkić je potvrđen kritici zbog kompromisnog popuštanja prema kritičarima i zbog održavanja plenuma bez dozvole IK KI. Međutim, ova kritika bila je čista formalnost: politička linija prije Aprilskog plenuma potvrđena je kao suštinski pravilna. Čopić i Cvijić, iako zvanično pozvani u Moskvu na savjetovanje, nisu mogli da dođu jer vlasti SSSR-a tobože nisu uspjele da im na vrijeme izdaju vize. Tako su sastankom dominirali ljudi lojalni Gorkiću, uz značajnu ulogu Tita i Parovića.⁴⁹ U prvoj polovini novembra sastavljen je novi politbiro, u koji su ušli Gorkić, Tito, Rodoljub Čolaković Rudi, Sreten Žujović Crni i Franc Leskošek. Gržetić je ostao u Moskvi da radi kao predstavnik KPJ pri IK KI, sa Kamilom Horvatinom kao referentom. Gorkić je zadužen za partijske poslove u emigraciji, dok je Tito određen da bude „odgovoran za funkcionisanje rukovodstva“ u Jugoslaviji.⁵⁰

Dok se u Moskvi rješavala sudbina rukovodstva KPJ, oko nje su se zbivali sudbonosni događaji tektonskog karaktera. Sredinom avgusta 1936, na optuženičku klupu stavljeni su Grigorij Zinovjev i Lav Kamenjev, čime je otpočela nova, agresivnija etapa Velike čistke. Sredinom septembra, Staljin donosi odluku o pokretanju tajne operacije vojnog angažmana sovjetske države na strani Španske republike, koja se već dva mjeseca branila od desničarskog vojnog puča i intervencije fašističkih država. Uporedo sa propagandno-političkom kampanjom, Kominternu u Španiju upućuje znatan broj svojih stranih kadrova, koji će na tlu Republike organizovati Internacionalne brigade (Interbrigade), legiju antifašističkih dobrovoljaca iz cijelog svijeta. Komunistička partija Jugoslavije se odmah uključila u ovu kampanju, a njeni vodeći kadrovi su u njoj učestvovali, svaki na svoj način. Među njima su, svakako, Gorkić, Tito i Parović.

Titu je 12. oktobra 1936. IK KI odredila dodatni zadatak, „organizacija pomoći Španiji i akcija za zaštitu Španije“, što ima obavljati zajedno sa Adolfom Mukom.⁵¹ Ne čekajući odluku o imenovanju u Politbiro, on pet dana

49 Očak, *Gorkić*, 246–249; Gužvica, *Prije Tita*, 39–40. - Hapšenje kadrova bliskih Čopiću i Cvijiću u Beču probudiće bojazan da ih je generalni sekretar potkazao policiji, ali će se ispostaviti da je uzrok provale bilo prethodno hapšenje Hudomaljeve kurirke. Vidjeti: Родољуб Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, (Сарајево: Свјетлост, 1972), 126; Ervin Dolenc, *Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnima*, (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010), 238. Vrijedi pomenuti da su uhapšeni i Gorkiću bliski komunisti, kao Srđa Prica, a ne samo njegovi protivnici. Arhiv Republike Slovenije (ARS), Zbirka biografija istaknutih komunista i drugih javnih ličnosti (1546), Drago Luter, „Dopolnilo k biografiji“, 12.

50 Bondarev, *Misterija Tito*, 182–183.

51 *Isto*, 184–185.

kasnije odlazi za Beč, gdje se nalazi sa Ćopićem i Cvijićem, saopštava im rešenja Kominterne, te upućuje Ćopića u Prag, a Cvijića u Pariz. Igrom slučaja, i oni će dobiti aganžman po „španskim poslovima“. Nakon kratkog boravka u Moskvi, Štefek Cvijić je upućen u Ameriku da regrutuje dobrovoljce za Španiju među jugoslovenskom emigracijom. Ćopić vizu za Moskvu neće ni dobiti, pa je u januaru 1937, po liniji KP Čehoslovačke, iz Praga preko Pariza otpremljen u Španiju, gdje je stupio u Interbrigade.⁵² Po saopštavanju pomenutih odluka, Tito dočekuje Gorkića, koji u Beč stiže početkom novembra. Na prvom sastanku novog saziva Politbiroa CK KPJ, Tito dobija još jedno zaduženje: organizaciju „turizma“ u Jugoslaviji, tačnije, otpremanja dobrovoljaca u Španiju. Uz ovu, donesena je i važna odluka o preseljenju rukovodećeg kadra i tehnike KPJ iz Beča u Pariz, u skladu sa opravdanim očekivanjem da će rad u okolnostima koalicione vlasti Narodnog fronta i pod zaštitom Komunističke partije Francuske biti znatno lakši.⁵³

Aktivnosti KPJ u pogledu upućivanja ljudstva u Španiju do tog trenutka bile su relativno skromne. Osim direktnog slanja kadrova iz Sovjetskog Saveza, najveći broj ljudi otpremljen je preko Emigrantskog komiteta u Parizu. No, u decembru 1936. skovan je plan akcije masovnog okupljanja dobrovoljaca u zemlji, koji bi se ukrkali sa dvije tačke na jadranskoj obali (kod Brača i kod Čanja) na unajmljeni brod pod francuskom zastavom. Dok je Gorkić akciju koordinisao iz Pariza, Tito je pokušavao cijelu stvar kontrolisati iz Zagreba. Međutim, kombinacijom nekoliko nesrećnih okolnosti (jak „jugo“ na obali, kvar broda i propusti u konspiraciji na terenu), akcija je propala; parobrod „Korzika“ (La Corse) je presretnut pred zoru 4. marta, a na njemu je uhapšen Adolf Muk, za kojeg je prethodno bila donesena odluka da po dolasku u Španiju preuzme funkciju zvaničnog predstavnika KPJ u Interbrigadama.⁵⁴

„STARAO SE DA SVESRDNO PROVODI LINIJU“

Jugoslovensko učešće u Španskom građanskom ratu već je detaljno opisano na drugim mjestima.⁵⁵ Za ovu priliku dovoljno je napomenuti kako

52 Ivan Očak, *Braća Cvijići*, (Zagreb: Spektar, Globus, 1982), 426–429; Očak, *Vojnik revolucije*, 303–306.

53 Očak, *Gorkić*, 250; AJ, KI 790/1, 1936/392, protokol Politbiroa, 8. decembar. 1936.

54 Okolnosti, detalji i posljedice u vezi sa ovom akcijom detaljno su opisani u: Владан Вуклиш, „Операција La Corse: Неуспјели покушај транспорта југословенских добровољаца у Шпанију 1937. и његове последице“, *Синеза: Часопис за хуманистичке и друштвене науке* 4/1, 2023, 7–38.

55 Jedan od autora teksta odbranio je doktorsku disertaciju na ovu temu: Владан Вуклиш, „Југословени, Шпански грађански рат и ратна емиграција“, (докторска дисертација, Универзитет у Бањој Луци, 2022); очекује се скори излазак посебне монографије. Од публикација видјети: Vjeran Pavlaković, *Yugoslav Volunteers in the Spanish Civil War*, (Beograd:

je kroz republikanske jedinice prošlo oko 1.850 jugoslavenskih dobrovoljaca, koji su u najvećem broju došli kao politički i ekonomski emigranti iz Sovjetskog Saveza i zemalja zapadne hemisfere. Dio njih se probio do visokih vojnih i upravnih položaja u Internacionalnim brigadama. Po dolasku u Španiju, Ćopić je svrstan u komandno jezgro XV interbrigade, koja je formirana početkom 1937. godine. Prvo je bio njen politički komesar, da bi tokom bitke na rijeci Harami preuzeo komandnu poziciju, čime je postao najviše rangirani Jugosloven u Narodnoj armiji. U međuvremenu su i drugi jugoslavenski kadrovi dobili važne pozicije. Prvi šef Kontrolnog odjela baze Internacionalnih brigada u Albaseti, njene obavještajne službe, bio je Roman Filipčev, alias Arnold Fajn. Dragotin Gustinčić je imenovan za šefa Službe pošte i cenzure, a Veljko Ribar je dobio mjesto načelnika Istorijske sekcije. Dok je dio kadrova ostao u pozadini, značajan broj Jugoslovena na frontu je dobio čin četnog komandira i komesara, zapovjednika bataljona i člana brigadnih štabova. Ipak, napredak pojedinaca stajao je u disproportciji sa problemima koji su morili većinu boraca na frontu. Usljed brzine formiranja međunarodnih brigada, organizacione haotičnosti i jagme za komandnim i pozadinskim položajima, neujednačenog tempa dolaska dobrovoljaca, kao i žestokih borbi za Madrid koje ostavljaju iza sebe veći broj poginulih i ranjenih, pojavio se problem zaštite interesa Jugoslovena koji su uporno težili ka zbijanju redova. Pokušaj Gustinčića i Filipčeva da formiraju „Balkanski komitet“ u Albaseti završen je neuspjehom. Niti je njegovo postojanje priznavao komandant baze Vital Gajman Vidal⁵⁶ niti su ljudi na frontu znali za njega. Samim tim, nametala se potreba upućivanja jedne partijske ličnosti većeg formata, u najmanju ruku člana šireg rukovodstva, koja bi pohvatala rasute konce i uvezala ih u jedinstven čvor.

Polazeći od sebe, Gorkić je imao u vidu još jedan problem. U pismu Gržetiću s početka aprila, on primjećuje da postoji opasnost od „prenošenja naših unutarne-partijskih głoženja na poprište građanskog rata u Španiji“, pošto je Ćopić, koji je poslan da radi sa Česima, postao komandant brigade sa mnoštvom „naših ljudi“. On ima vojni autoritet, a neraspoložen je prema CK, pa bi tu moglo doći do sukoba i „do neke bruke“. Pošto se naši ljudi „bore kao lavo- vi“, nastavlja Somer, takva politička mrlja bi učinila veliku štetu. Ipak, njegov je prijedlog bio pomirljiv: ako je Senjko s pravom određen da bude vojni komandant, njegov se komandni autoritet mora poštovati, dok se on mora uzdržati od političke zloupotrebe položaja. Osim zaključka „da je obavezno po-

Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2016); među neobjavljenim disertacijama, takođe: Hervé Lemesle, „Des Yougoslaves engagés au XXe siècle: Itinéraires de volontaires en Espagne républicaine“ (doktorska disertacija, Université de Paris I, Pantheon – Sorbonne, 2011).

56 RGASPI, 545–2–78, fol. 18, Gajman za Gustinčića, 27. mart 1937.

trebno da što prije jedan od članova“ Politbiroa „ide dolje“, odlučeno je da se u Španiju u svojstvu partijskog predstavnika uputi Blagoje Parović.⁵⁷

Parović očigledno nije bio predviđen za ovu funkciju, sve dok Adolf Muk nije pao u ruke policiji. Iz pisama se vidi da su za njega već bili određeni poslovi u zemlji,⁵⁸ mada je indikativno njegovo svrstavanje u grupu koja je početkom 1937. upućena u Rjazanj na vojnu obuku. Naime, radi se o većoj grupi stranih komunista, među njima i nekoliko Jugoslovena, koji su prošli poseban trening, da bi zatim bili upućeni na špansko ratište.⁵⁹ Pošto je Parović po isključenju iz Politbiroa CK stavljen na raspolaganje Kominterni, izvjesno je da je njen Kadrovski odjel donio odluku da se on uputi u Španiju, dok je rukovodstvu KPJ ostavljena mogućnost da ono samo odredi sadržaj njegove uloge. Stvar je formalizovana tako što je Politburo CK na sjednici od 15. marta 1937. imenovao Parovića za privremenog predstavnika, koji bi radio „u dogovoru sa Gustinčićem i Fajnom“,⁶⁰ čime se *de facto* priznavao njihov politički autoritet. Zvanje stalnog predstavnika Parović je od svoje partije dobio početkom aprila.⁶¹ Za njim je 14. aprila Labud Kusovac, u ime CK KPJ, na ruke Andrea Martija i Luidija Longa uputio pismo preporuke.⁶² Parović je na putu iz Sovjetskog Saveza prošao kroz Pariz početkom mjeseca,⁶³ da bi u Albasetu stigao oko 10. aprila 1937. godine.⁶⁴

Krajem aprila stiglo je do Pariza obavještenje o situaciji: „Šmit je stigao i preuzeo poslove. Priprema izdavanje biltena. Okupio ljude. Obišao je glavne jedinice na fronti“. Parović je odmah stupio u akciju i počeo da rješava nakupljene probleme i potrebe pojedinih boraca.⁶⁵ Istovremeno je poručio u Pariz: „Raspoloženje naših na fronti je odlično, samo se svi žale da smo ih bili zapustili. Čekaju pojačanja od tebe. Svi hvale naše ljude u svakom pogledu i otimaju se za njih“. Parović je objavio proglas dobrovoljcima, obećavajući da će se zalagati: „da redovno dobijate politička obavještenja, knjige i novine na maternjem jeziku; da održavate čvrstu i redovnu vezu sa zaviča-

57 RGASPI, 495-11-334, fol. 97-98, Gorkić za Gržetića, 5. april 1937.

58 RGASPI, 495-11-334, fol. 30, Gorkić za Gržetića, 25. januar 1937.

59 Светислав Ђорђевић Лопачов, *Сећања*, (Београд: Политика, 1994), 82-85; AJ, MG 516, 2228, D. Georgijević, „Četvrt veka u Boljševičkoj partiji“, 48-49.

60 AJ, KI 790/1, 1937/32, Zapisnik sa sjednice Politbiroa od 15. marta 1937. godine.

61 AJ, KI 790/1, 1937/42, Gorkić za Gržetića, 5. april 1937; Diskusija Dušana Plećaša, u: *Španjolska 1936-1939: Prilozi sa znanstvenog savjetovanja*, ur. Ljubo Boban, (Zagreb: JAZU i Globus, 1989), 398.

62 RGASPI, 545-1-11, fol. 21, Kusovac za Martija i Longa, 14. april 1937.

63 Чолаковић, *Казивање о једном покољењу* III, 67-69.

64 Gorkić je 19. aprila pitao Gustinčića da li je Parović stigao, jer im se i dalje nije javio. RGASPI, 545-2-80, fol. 117, Gorkić za Gustinčića, 19. april 1937.

65 RGASPI, 545-2-80, fol. 122, Parović za Gustinčića, 3. maj 1937.

66 RGASPI, 495-11-334, fol. 122, Gorkić za Gržetića, 29. april 1937.

jem i narodom, koji ovdje predstavljate; da svaki naš zemljak bude svjestan i uzoran borac Španjolske narodne vojske, dostojan predstavnik svoga zavičaja i naroda“.⁶⁷ Do kraja aprila Parović se premjestio u Madrid, bliže aktivnom frontu, odakle je direktno stupao u kontakt sa Jugoslovenima u XII i XV brigadi. Pošto se Kancelarija za propagandu i štampu Vojnog komesarijata Interbrigada pod Luidijem Longom već nalazila u Madridu, a i sam komesarijat se početkom marta 1937. tamo preselio,⁶⁸ imalo je savršenog smisla da i Parović tamo smjesti svoju operaciju. Uostalom, postojala je formalna potreba da se on negdje zvanično postavi, jer mu je stavljeno do znanja da „oficijelno predstavništvo ne može da postoji“.⁶⁹ Otuda i konfuzija u literaturi koju je izazvalo Parovićevo jadanje Svetislavu Đorđeviću da se osjećao kao „samozvanac“.⁷⁰ Problem se očigledno vukao, jer je Parović tražio urgenciju kod Kazimira Cihovskog Vinklera, šefa Kadrovskog odjela Interbrigada, objašnjavajući da je i dalje „vezan i po rukama i po nogama“.⁷¹

Uprkos problemima formalizacije predstavništva, rekordan je rok bio u kojem je Parović uspio iz štampe izbaciti prvi broj novina *Dimitrovac*, zvaničnog glasila bataljona „Dimitrov“. List je 1. maja ugledao svjetlo dana. Ukupno je izašlo 12 brojeva.⁷² Pored Parovićeve, pod Komesarijatom je radilo nekoliko nacionalnih redakcija. Svaka brigada i nekoliko bataljona su u jednom trenutku svog postojanja izdavali štampane novine, a uz njih je izašlo i nekoliko posebnih publikacija. Emitovane su i radio-emisije. Svaka nacionalna redakcija dobila je jedan ili dva termina u sedmici. Dolaskom Parovića, pokrenuta je i radio-emisija „na našem jeziku“.⁷³ Neposrednu pomoć u obavljanju poslova pružali su mu Karlo Mrazović i Matija Uradin.⁷⁴ Kancelarije Komesarijata postale su malo okupljalište za Jugoslovane koji su sa fronta obilazili Madrid.⁷⁵ Mjesec dana od njegovog dolaska, situacija se dovoljno popravila da je Parović u Pariz mogao javiti da ljudi „iako umorni u odličnom su raspo-

67 Blagoje Parović, „Svim antifašistima, borcima...“, *Španija 1936–1939*, II, urednik Čedo Kapor (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971), 524–526; AJ, KI 790/1, 1937/78.

68 RGASPI, 545–1–2, fol. 97, retrospektivni izvještaj Longa, 1938.

69 RGASPI, 545–2–80, fol. 122–123, Parović za Gustinčića, 3. i 4. maj 1937.

70 Vidjeti: Diskusija, *Španjolska 1936–1939*, 339; Ђорђевић Лопачов, *Сећања*, 100. - Đorđević je tvrdio da je problem bio u nedobijenim akreditacijama iz Pariza, iako vidimo da ih je Kusovac poslao Martiju. Hipotetički, moguće je da iz Albasete nisu prosljeđeni u Madrid, ali ovaj problem se ne spominje u sačuvanoj prepisci.

71 RGASPI, 545–2–80, fol. 136, Parović za Gustinčića, 20. maj 1937.

72 Vidjeti: *Dimitrovac: list bataljona „Dimitrov“*, fototipsko izdanje, ur. Veljko Vlahović, (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968).

73 RGASPI, 495–11–334, fol. 128, Gorkić za Gržetića, 12. maj 1937; RGASPI, 495–11–334, fol. 163, Gorkić za Gržetića, 29. maj 1937.

74 AJ, 724, X–2, K. Mrazović, „List Dimitrovac“, 2; AJ, MG 516, 2020, Karlo Mrazović, „Sećanja“, 4; RGASPI, 545–2–80, fol. 123, 136, Parović za Gustinčića, 4. i 20. maj 1937.

75 Aleš Bebler, „Listići iz dnevnika koga više nema“, *Španija 1936–1939*, III, 31.

loženju“. „Isto mogu reći uglavnom o čitavoj [XV] brigadi. Bio sam s njima u okopima dva dana, razgovarao, informisao, primao ‘molbe i žalbe’ ili zapravo samo molbe koje ti niže navodim. Jedno nepodijeljeno povjerenje u našu firmu [KPJ] i njeno vođstvo.“⁷⁶

Što se tiče Čopića, Parović je 21. aprila javio kako se ovaj još nije politički pasivizirao i „položio oružje“, nego je i dalje „raspoložen za borbu“. Dodao je, ipak, kako se nada da će uspjeti udesiti stvari tako da „vuk bude sit i koza čitava“.⁷⁷ I zaista, Parović je tri sedmice kasnije javio, opisujući svoje razgovore sa Čopićem, da je uspio da ga omekša: „Pokazao sam mu prvomajski broj“ *Proleter*a sa Gorkićevim člankom u kome on sa ponosom piše da je „naš zemljak, bivši komunistički poslanik i zaslužni drug Vladimir Čopić, komandant jedne od internacionalnih brigada“.⁷⁸ „Još se pomalo koči, ali se očito vidi, da mu je neobično milo, što je to napisano. Tim više što sam mu ja rekao, da je to direktiva i za mene ovdje i da ću nastojati koliko god bude moguće da ga podupremo“. Pritom je najavio da će sljedeći broj *Dimitrovca* donijeti Čopićev članak o Harami sa njegovom fotografijom i kratkom biografijom.⁷⁹ Tako je i učinjeno,⁸⁰ a njega će dalje promovisati i druga partijska štampa. No, Čopić se nije dao prelako odobrovoljiti. Ako je vjerovati Mirku Markoviću, komandantu bataljona „Vašington“, Čopić je smatrao da je Parović obični „emisar Gorkića“. O generalnom sekretaru je nastavio davati zajedljive komentare,⁸¹ ali je dalji razvoj situacije na neki način učinio Čopića zavisnim od dalje podrške jugoslovenskih saboraca. Nakon što je potkraj maja smijenio komandanta francuskog bataljona,⁸² izgleda da je došlo do izvjesnih osporavanja, pa mu je Parović obećavao podršku, „ukoliko je njegov položaj malko pokoleban u vezi sa trenjima sa Francuzima“.⁸³ Štaviše, Parović je prethodno tražio od Filipčeva da što prije dođe u Madrid, jer postoji opasnost „da skinu Čopića, što bi bio šamar za čitav naš pokret“, a to se poslije članka u *Proleteru* nikako „ne smije dopustiti“.⁸⁴ Do ovoga nije došlo, ali se Čopić nastavio nositi sa čestim izazovima.

Dolazak Parovića koincidirao je i sa procesom formiranja nove balkanske jedinice, što se postavilo kao još jedan problem koga je trebalo riješiti. Parović je podržao Stevana Belića Dudeka, četnog komesara u XII brigadi,

76 RGASPI, 495-11-334, fol. 131, citirano, Gorkić za Gržetića, 19. maj 1937.

77 RGASPI, 495-11-334, fol. 122, Gorkić za Gržetića, 29. april 1937.

78 Milan Gorkić, „Stjegonoše slobode i napretka“, *Proleter* XIII/5, maj 1937, (Pariz), 13.

79 RGASPI, 495-11-334, fol. 131, Gorkić za Gržetića, 19. maj 1937.

80 „Dimitrovci na fronti Harama“, *Dimitrovac*, 15. maj 1937, (Madrid), 1.

81 RGASPI, 495-277-191 (II), fol. 40, Mirko Marković za CK KPJ, 26. septembar 1937.

82 „Dnevnik potpukovnika Vladimira Čopića“, *Španija 1936-1939*, II, 262-264.

83 RGASPI, 495-11-334, fol. 131, Gorkić za Gržetića, 19. maj 1937.

84 RGASPI, 545-2-80, fol. 135, Parović za Gustinčića, 10. maj 1937.

koji je kod komandanta Mate Zalke Lukača isposlovaio stvaranje novog balkanskog bataljona. Parovićevim zalaganjem bataljon je dobio ime „Đaković“, a izglađen je i Belićev nespornazum sa Filipčevim i Gustinčićem.⁸⁵ Parović je 4. maja ponovio Gustinčiću ono što je već rekao Filipčevu, da je stvaranje i imenovanje bataljona „Đaković“ završena stvar i da bi bilo „vraški nezgodno“ ljudima sada otkazati podršku. Doduše, on nema „mnogo povjerenja u solidnost njihova komandovanja bataljona“, pa bi bilo dobro poslati im „dva dobra komandira četa od naših ljudi“, možda Mrazovića, ali on „još nije dovoljno zdrav za front“.⁸⁶ Dok se bataljon još nalazio u Karabanji, Parović je imao namjeru da razgovara sa Lukačem. Sudeći po njegovom pismu za Gustinčića, izgleda da je planirao ponoviti zahtjev da se Božidar Maslarić, kadar s kojim se posebno računalo,⁸⁷ konačno premjesti iz LXII (španske) brigade i da postane komandant bataljona „Đaković“, jer se „već sada pokazuju loše stvari u vezi sa k[oman]dom i formiranjem“ ovog bataljona,⁸⁸ što se sigurno odnosilo na komandanta Hrista P. Dimitrova, kojim Jugosloveni nisu bili zadovoljni.

U međuvremenu, dolazak novih partijskih kadrova u Pariz tokom prve polovine 1937. omogućio je razmah aktivnosti i bolju koordinaciju. U skladu sa januarskim odlukama Politbiroa, pored Gorkića, prepisku sa Gustinčićem najčešće je obavljao Ivan Krndelj, koji je preko Albasete slao instrukcije i za Parovića.⁸⁹ Početkom godine stigao je iz Moskve već pomenuti crnogorski komunist KusoVac, koji je delegiran u Međunarodni komitet za pomoć Španskoj republici.⁹⁰ Javke za putovanje u Španiju su uglavnom išle na njega.⁹¹ Na sjednici Politbiroa održanoj 24. aprila 1937, razrađene su odluke za nastavak pomoći Republici, uključujući i pojačano slanje dobrovoljaca. Gorkić je zadužen za „pojačanje turist[ičkog] rada“ uz pomoć Kusovca, dok su Tito i Čolaković dobili zadatak da izrade plan „za pojačanje leg[alne] i poluleg[alne] akcije solidarnosti sa Španijom u zemlji“.⁹²

85 Stevan Belić, *Na bojnim poljima Španije*, (Beograd: Narodna armija, 1970), 93; Stevan Belić, „Stvaranje bataljona ‘Đaković’ u Španiji“, *Prilozi za istoriju socijalizma I/1964*, 317–321; AJ, MG 516, 2175/III, Stevan Belić, „Španski građanski rat“, 79–94; Stevan Belić Dudek, „Jugosloveni u Španskom građanskom ratu“, *Španija 1936–1939*, I, 237–238.

86 RGASPI, 545–2–80, fol. 123, Parović za Gustinčića, 4. maj 1937.

87 RGASPI, 495–11–334, fol. 85b, Gorkić za Gržetića, 9. mart 1937.

88 RGASPI, 545–2–80, fol. 139, Parović za Gustinčića, 11. maj 1937.

89 RGASPI, 545–2–80, fol. 28–30; isto, fol. 113, Stari (Krndelj?) za Gustinčića, 14. april 1937.

90 Чолаковић, *Казивање о једном покољењу* III, 16, 23–24.

91 На примјер: Blagoje Nešković, „Španija sa trideset godina udaljenosti“, *Španija 1936–1939*, V, 7; Lazar Udovički, „Sa drugom grupom iz Praga“, *Španija 1936–1939*, I, 379; Gojko Nikoliš, „Od Niša do španske karaule“, *Španija 1936–1939*, I, 318–320; Ivan Matejak Doktor, „Od Zagreba do Pariza“, *Španija 1936–1939*, I, 468; Otmar Kreačić, „Od Karavanka do Pirineja“, *Španija 1936–1939*, I, 532.

92 AJ, KI 790/1, 1937/58, protokol Politbiroa, 24. april 1937.

Važna prekretnica u španskoj ratnoj drami nastupila je pokretanjem nove republikanske ofanzive na madridskom frontu. Zamisao je bila da se uzimanjem varoši Brunete, 25 kilometara zapadno od glavnog grada, i daljim prodorom u zaleđinu frankističke glavnine, koja je stajala nad Madridom i Haramom, ta glavnina odsječe. Efektive su bile: Peti korpus Modesta, sa 11. divizijom Enriquea Listera, 46. divizijom Kampesina i 35. divizijom Karola Sverčevskog Valtera, u kojoj je XI brigada; zatim, Osamnaesti korpus, sa 10. divizijom, 34. divizijom i 15. divizijom Janoša Galiča Gala, sačinjenom od XIII i XV brigade, u kojoj je bataljon „Dimitrov“. Stratešku ispomoć činile su 69. divizija i 45. divizija Manfreda Šterna Klebera, u kojoj su XII, CL brigada i bataljon „Đaković“. Prema operativnom planu, 11. divizija probijala bi se sa centralne pozicije prema Bruneti, obilazeći prepreke; 15. divizija očistila bi za njom lijevo krilo glavnog smjera proboja, selo Viljanueva de la Kanjada, a zatim bi prešla dalje preko rijeke Gvadarama, lijevim okretom na istok, na Boadilja del Monte u madridskom zaleđu; na desnom krilu (zapadno), 35. i 46. divizija uzele bi selo Kihornu; na lijevom krilu (istočno), 45. divizija bi štitila bok prodora prema fašističkim položajima oko Las Rosasa i Mahadahonde, napadajući uporišta Viljanueva del Pardiljo i Viljafranka del Kastiljo.

Igrom slučaja, pred samu bitku došlo je do još jednog jugoslovenskog unapređenja na nivo brigade. Tokom priprema za ofanzivu, 4. jula održano je savjetovanje komande 15. divizije u Torelodonesu. Ispred XV brigade, savjetovanju su prisustvovali Čopić i Vlajko Begović. Prema izloženom planu, XIII brigada bi slijeva koristila zaštitu maslinjaka i groblja, a vojnici XV bi pretrčali preko otvorenog terena sa desne strane. Prema dobijenim informacijama, Viljanuevu su branile manje neprijateljske snage. Planu se, međutim, usprotivio Vilhelm Cajzer Gomez, komandant XIII brigade, izjavljujući da je njegova brigada tek došla sa južnog fronta, gdje se borila neprekidno pet mjeseci. Došlo je do rasprave između Gomeza i Gala, pa je Gomez otišao. Gal je donio odluku da se Gomez smijeni. Na njegovo mjesto postavljen je dotadašnji šef štaba XIV interbrigade Vićenco Bjanko, alijas Pjer Kriger.⁹³

Prema tvrdnji Veljka Ribara, Vinkler je „na svoju ruku, ne konsultujući nas Jugoslovene“, uputio Parovića na mjesto komesara XIII brigade, uz opravdanje da su se u njoj „pojavili neki problemi koje je odlučno trebalo rešiti“.⁹⁴ Ipak, Mrazović notira Parovićevo zadovoljstvo što je imenovan na tu

93 Istorijski arhiv Beograda (IAB), Fond 2821, Legat Vlajka Begovića, kut. 3, V. Begović, „Rat u Španiji“, 26; „Dnevnik potpukovnika Vladimira Čopića“, *Španija 1936–1939*, II, 269; Associazione italiana combattenti volontari antifascisti di Spagna, *La Spagna nel nostro cuore*, (Milano: AICVAS, 1996), 82–83.

94 Veljko Ribar, „Iz bataljona ‘Edgar Andre’ u bazu“, *Španija 1936–1939*, II, 362.

funkciju i što polazi na front.⁹⁵ S obzirom na to da je već pokrenuto pitanje prevođenja svih stranih komunista u članstvo KP Španije,⁹⁶ čime su partijska predstavništva postala izlišna, Parović je tražio postavljenje u Interbrigadama, „ali ne u diviziji jer takvih veza nemamo nego u Albaseti“.⁹⁷ Uostalom, brigadni komesar bila je prestižna funkcija. Osim što je to bilo od značaja za KPJ, Parović je dobio priliku da popravi svoj položaj nakon isključenja iz Politbiroa, što sigurno nije mogao postići radom u jugoslovenskoj redakciji pri Komesarijatu, gdje je uhodane poslove već povjerio Mrazoviću i Uradinu.⁹⁸

No, da je u XIII brigadi bilo problema, svi su i te kako bili saglasni. Parović je dobio mačku u džaku. Prvo, kako se brigada borila gotovo bez preki da i pauze, Gomezova žalba bila je sasvim osnovana. Do kraja januara 1937. držala je položaje ispred Teruela, da bi zatim bila upućena duž južnog fronta, na kojem će ostati pet mjeseci.⁹⁹ Do kraja maja, brigada je izgubila više od 600 ljudi.¹⁰⁰ Drugo, nju su potresali ozbiljni unutrašnji problemi. Okolnosti na frontu kod Teruela i „sektaško“ držanje komesara Karola Suhaneka, kakvim ga u jednom izvještaju ocjenjuje Andre Marti, izazvali su masovno dezertiranje francuskih boraca.¹⁰¹ Dovedeni su novi partijski kadrovi, zaduženi da pojačaju politički i komesarski rad. Među njima je i Ogist Lekur, koji uspijeva ubijediti veći broj francuskih dezertera da napuste konzularne kancelarije u Valensiji i da se vrate u brigadu. Ako ne prihvate, kod kuće će biti oglaseni kao kukavice.¹⁰²

Pošto se Suhanek razbolio, brigada je ostala bez komesara, i to mjesto privremeno je popunjavao Đorđo Kamen.¹⁰³ Stoga i ne čudi Longova ocjena da je XIII interbrigada bila u stalnom stanju razdora i malaksalosti.¹⁰⁴ Konačno, imamo i novi detalj: Ivan Rujevčić, Filipčevljević adutant, potražio je tek postavljenog Parovića na položajima brigade. Pitao ga je kako su Fran-

95 AJ, 724, X-2, K. Mrazović, „List Dimitrovac“, 2.

96 RGASPI, 545-2-80, fol. 244, Parović za Gustinčića, juni (?) 1937.

97 RGASPI, 545-2-80, fol. 136, Parović za Gustinčića, 20. maj 1937.

98 Todor Vujasinović, *Blagoje Parović: građa za biografiju*, (Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1955), 27-29.

99 Luigi Longo, *Internacionalne brigade u Španjolskoj*, (Zagreb: Epoha, 1967), 129-131; R. Dan Richardson, *Comintern Army: The International Brigades and the Spanish Civil War*, (Lexington KY: The University Press of Kentucky, 1982), 68; Alfred Kantorowicz, *Tschapaiew: Das Bataillon der 21 Nationen*, (Madrid: Imprenta Colectiva Torrent, 1938), 382; AJ, Španija 724, II-C/26, Rapport sommaire sur la Base, 2.

100 RGASPI, 545-3-221, fol. 47-48, Rapport: sobre la situacion, 20. 5. 1937.

101 Rémi Skoutelsky, *L'espoir guidait leurs pas*, (Paris: Grasset, 1998), 71, 218-219.

102 Auguste Lecœur, *Le partisan*, (Paris: Flammarion, 1963), 68-79; Skoutelsky, *L'Espoir*, 220-221; Richardson, *Comintern Army*, 102-103, 171.

103 RGASPI, 545-3-221, fol. 53, „Orden“, 27. maj 1937; RGASPI, 545-3-204, fol. 67, „Actas“, 19. jun 1937.

104 RGASPI, 545-1-2, fol. 165-166, izvještaj Longa, 1938.

cuzi prihvatili Srbina kao novog komesara, na šta je Parović odgovorio da tu nema nikakvih sporova, ali da je njihova disciplina katastrofalna. Rujevčić mu je prenio instrukcije Filipčeva da upravo obrati pažnju na pogoršano stanje u brigadi i da izvjesti o bilo kakvim problemima u vezi sa disciplinom i komandovanjem.¹⁰⁵

Prvog jula, 15. divizija se već nalazila na potezu Eskorijal–Torelodones, sjeverno od fronta.¹⁰⁶ Parović je posjetio bataljon „Dimitrov“, izvršio smotru i predao zastavu KPJ.¹⁰⁷ Kada mu je stigla vijest o imenovanju, on je odmah pošao na dužnost. Jednog prijepodneva Uradinu je ostavio poruku da mu spašuje koferče ličnih potrepština, „ovu moju sirotinju“, i da bude pri ruci Mrazoviću prilikom pripreme naredne radio-emisije. Uradin tvrdi da je ovo bilo 4. jula,¹⁰⁸ odmah po smjeni Gomeza. Međutim, Đorđević tvrdi kako je Parović 3. jula, „na jednoj raskrsnici ispred Madrida“ došao da im preda zastavu KPJ. Nosio je komesarsku uniformu, a Đorđeviću je dao već pomenuto objašnjenje kako se osjećao kao „samozvanac“, pa je tražio raspored na vojni položaj.¹⁰⁹ Takođe, Mrazović kaže da je Parović „3-4 dana prije početka republikanske ofanzive“, a ne dva dana, „razdragan i sretan“ upao u njegovu sobu, saopštio da je imenovan i da „ovaj čas mora krenuti“. Pojavio se „nakon 48 sati“, u žurbi se pozdravio i uzeo „zapakovane svoje lične stvarčice“,¹¹⁰ vjerovatno one koje mu je spakovao Uradin. Vrlo je moguće da je imenovan 1. ili 2. jula, jer je komesarsko mjesto bilo upražnjeno, što nije nužno zavisilo od Gomezove smjene. Moguće je da o njegovom imenovanju nisu unaprijed ništa znali u Čopićevom štabu, što nisu ni morali znati, niti je Parović morao da bude prisutan na savjetovanju u Torelodonesu, kao što nije bio prisutan ni komesar XV brigade. Uostalom, ne postoji razlog zašto bi Đorđević izmislio čitav razgovor, i to sasvim specifičan. Sam Filipčev će kasnije o Paroviću reći sljedeće: „Zauzeo je pravilan stav. Nisu mu se sazdali dovoljni uslovi za rad i zbog toga nije mogao realizovati taj svoj stav. Galo [Longo] i Vinter [ispravno: Vinkler] mislili su da će se Parović bolje iskoristiti na dužnosti komesara i postavili su ga pod vrlo teškim uslovima [u brigadi]. U momentu kada je Parović dolazio za komesara kom[andant] brigade Gomez [Cajzer] napuštajući

105 Quentin Guerlain, *Nom de Guerre: Ivan: American Intelligence Officer in the Spanish Civil War*, (Novato, CA: Quentin Guerlain Publishing, 2017), 108–109. Datum, mjesto i naziv jedinice („francuski bataljon“) koji su opisani u ovom susretu su pogrešni, ali je njihov susret i razgovor dokumentovana činjenica, bazirana na Rujevčićevom sjećanju.

106 Ivan Štimac, „Sećanja iz Španije“, *Španija 1936–1939*, III, 52; „Dnevnik potpukovnika Vladimira Čopića“, *Španija 1936–1939*, II, 269.

107 „Visoko odlikovanje“, *Dimitrovac*, 23. juli 1937, (Madrid), 5.

108 Vujašinović, *Blagoje Parović*, 30.

109 Борђевић Лопачов, *Сећања*, 100.

110 Karlo Mrazović Ortega, „Blagoje Parović među našim Španjolcima“, *Španija 1936–1939*, V, 94.

dužnost iznio je mišljenje da je brigada nesposobna za borbu. Međutim Parović ju je poveo sutradan. Starao se da svesrdno provodi liniju.¹¹¹

Napad je počeo u zoru 6. jula 1937: XIII i XV brigada napale su na Viljanuevu, sa pozicija iznad sela. Događaje slikovito opisuje Vlajko Begović, obavještajni oficir XV brigade: „Ispod nas se spuštao obronak do suhog potoka, a onda se lagano uzdizala kosa u obliku polučunja, čista, obrasla travom, koja je već bila izgorila od sunca“. Počeli su topovi, nastavili su avioni, a onda su krenuli tenkovi. Izgledalo je kao da Viljanueva nema šanse da se odbrani. Međutim, protivtenkovske haubice uništile su pet republikanskih tenkova na cesti. Ostalih dvadeset se povlači. „Po našoj pješadiji koja se približila posula se mitraljeska i puščana vatra. Borci jurišaju pretrčavajući preko otvorenog terena, zatim zaležu tražeći najmanju dubinu“. ¹¹² Umjesto da napadnu u luku, pripadnici francuskog i britanskog bataljona trčali su po čistini. ¹¹³ General Gal nije shvatao da topovi razaraju kuće, ali da utvrđenja pred mjestom ostaju netaknuta. Od njega dobijaju naređenje „naprijed“, praćeno uvredama na račun boraca, štaba i Čopića. ¹¹⁴ I „Dimitrovci“ su zapeli na brisanom prostoru. Njihov komandant je prekomandovan u pozadinu, ostavljajući bataljon Đorđeviću. ¹¹⁵ Borci su sasječeni u trku prema rovovima. Oni koji su preživjeli, zaustavljeni su na dvadeset metara pod mitraljeskim gnijezdima. Matiji Vidakoviću, komandiru čete „Matija Gubec“, slomljene su obje ruke i jedna noga, pa je palicu preuzeo Kosta Nađ. ¹¹⁶ „Plameno sunce pržilo je kraj nemilosrdno“, prisjeća se Ivan Linardić. „Mislio sam da ćemo izgorjeti. Oko podne pritisnula nas je gorka žed. Ranjenici su tražili vodu. Niko nije imao ni kapi“, a „mnogi nisu imali ni čaturica“, jer su ih u trku pobacali. „Mislim da je to bio najteži dan u mom životu“. ¹¹⁷

Listerova 11. divizija zaobišla je prepreke i zauzela slabo branjeni Brunete. Ali umjesto da nastavi dalje ka Navalkarneru i tako presječe cestu Madrid–Talavera, Lister je stao i naredio ukopavanje, čekajući 46. diviziju zdesna, koja će Kihornu zauzeti tek nakon tri dana žestoke borbe. Gledajući brz prodor Listera, Gal je tražio rezultate. Čopić mu predlaže da brigada izvrši napad zdesna, istom cestom, ali „Gal odgovara da neće dozvoliti da se njegova divizija vuče za onima koji su napravili prodor“. Naređuje da komesari daju primjer i da pođu u juriš. Bataljonski komesar Heri Hejvud „sklonio se u jed-

111 AJ, Španija 724, I–B/10, Kontrolna komisija, 39, izjava A. Fajna (R. Filipčev).

112 IAB, 2821, kut. 3, V. Begović, „Rat u Španiji“, 27.

113 „Dnevnik potpukovnika Vladimira Čopića“, *Španija 1936–1939*, II, 270–271.

114 IAB, 2821, kut. 3, V. Begović, „Rat u Španiji“, 27–28.

115 Борђевић Лопачов, *Сећања*, 102.

116 Kosta Nađ, „U borbi za slobodu Španije“, *Španija 1936–1939*, III, 10.

117 Ivan Linardić, „Najduži dan u mom životu“, *Španija 1936–1939*, III, 258; AJ, Španija 724, X–2, I. Linardić.

nu vododerinu“,¹¹⁸ a Parović je izvršio naređenje: pošao je naprijed, u kiši mitraljeskih metaka – i više se nije vratio.

Đorđević je tražio preko Aleša Beblera, brigadnog oficira za vezu, da mu se da dozvola prolaska kroz vododerinu koja vodi do bočnog ulaza u mjesto.¹¹⁹ Vidjevši da po njegovom ne ide, Gal se konačno predomislio, tako da je uveče počelo zaokruživanje kroz zaklonjenije položaje sa desne strane. Pred ponoć, XIII i XV brigada su zauzele mjesto.¹²⁰ „Našao sam vode“, piše Begović, „i zaspao ispod fašističkih rovova. Probudio sam se sutradan u zoru, mokar od rose. Razgledam njihova utvrđenja. Ona su malo oštećena. Iz njih su fašisti imali vanredan pregled terena kojim smo mi nastupali (...) Leševi naših boraca ovde su retki; oni su većinom ostali dole na kosi. Ispod fašističkih rovova sam naišao na leš sa licem okrenutim zemlji. Iza njega leže drugi leševi. Stas i odelo su mi bili poznati. Okrenuo sam ga. Bio je to Blagoje Parović. Metak mu je prošao kroz grudi sleva nadesno. Iz usta mu je tekla krv i sva je usirena. Izgleda da nije umro odmah, da se neko vreme borio sa smrću: u grčevito stisnutim šakama držao je rukoveti iščupane suve trave“.¹²¹

Bitka za Brunete trajala je do 25. jula 1937, a njen strateški cilj nije ostvaren. Do kraja ofanzive, što se međunarodnih jedinica tiče, XV brigada je imala najveće gubitke: od 2.144 čoveka, spala je na 885 zdravih; 293 je poginulo, 735 ranjeno a 167 nestalo.¹²² Komandant Čopić je ranjen. Bataljon „Dimitrov“ je od početnih 308 ljudi, plus 137 popuna, imao 304 čovjeka izbačena iz stroja, i to 40 mrtvih, 160 ranjenih, 79 nestalih, 15 bolesnih, tri zarobljena i potvrđena tri dezertera.¹²³ Trinaesta brigada je spala sa 1.967 na 868 ljudi. Pored Parovića, smrt su sa njom našla još tri bataljonska i jedan četni komesar. Njenih šest komesara je ranjeno.¹²⁴ Slomljena i neupotrebljiva, 8. avgusta tiho je rasformirana. Njeno ime i veći dio ljudi preuzela je tek formirana CL interbrigada.¹²⁵

Dok je bitka još trajala, Parovićevo tijelo dovezao je u Madrid Žan Šentron Bartel i zadužio Uradina da organizuje sahranu. Pokopan je 8. jula na madridskom groblju Fuenkaral, uz salvu počasnog voda bataljona „Đaković“.¹²⁶ Prisustvovali su Longo, Bartel, Franc Dalem i član rukovodstva Komunistič-

118 IAB, 2821, kut. 3, V. Begović, „Rat u Španiji“, 28; Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, 205.

119 Ђорђевић Лопачов, *Сећања*, 102–103.

120 „Дневник потпуковника Владимира Чопића“, *Španija 1936–1939*, II, 271.

121 Vlajko Begović, „Formiranje 15. internacionalne brigade“, *Španija 1936–1939*, II, 103–104.

122 RGASPI, 545–1–2, fol. 170, izvještaj Longa, 1938.

123 AJ, Španija 724, IV–A/10, „Estado comparativo de los componentes de la brigada“, 29. juli 1937.

124 RGASPI, 545–1–2, fol. 169–170, izvještaj Longa, 1938.

125 Vlajko Begović, „Internacionalne brigade“, *Španija 1936–1939*, I, 162.

126 RGASPI, 545–2–80, fol. 190, Mrazović za Gorkića, 10. juli 1937.

ke partije Španije Francisco Anton Sans.¹²⁷ Pošto su borbene operacije i dalje trajale, Čopić i ostali drugovi sa fronta nisu došli. Posmrtno govore su održali Longo, Mrazović i još šest ljudi u ime baze, partija i jedinica.¹²⁸ Iz Albasete je došao Filipčev, a pridružio mu se Rujevčić.¹²⁹ Parovićeova smrt duboko je potresla partiju i uznemirila duhove: „Veliki gubitak za nas“, Maslarić je pisao Čopiću. „Ali tu se sada ne može ništa pomoći, nego moramo iz tog tragičnog slučaja povući pouke, kao što to rade uvek boljševici“.¹³⁰ Dok se prašina još nije slegla, u ispraćaju mrtvog druga nastala je legenda koja je obilježila špansku epopeju. Prvi put nakon Đure Đakovića, KPJ je dobila palog heroja posebnog formata. Smrt Blagoja Parovića pretvorila se u pad jednog prvorazrednog komunističkog heroja. Madridski *El Sol* objavio je njegovu sliku,¹³¹ kao i drugi broj *Biltena* Komesarijata.¹³² Štampano je nekoliko in memoriam, među njima Čolakovićev u *Proleteru*,¹³³ Ribarov u *Dimitrovcu*,¹³⁴ ali i jedan u publikaciji do koje se posebno držalo, moskovskim novinama *Коммунистический интернационал*: „Drug Parović uvijek je pokazivao neograničenu privrženost partiji i Komunističkoj internacionali, djelu Lenjina – Staljina; borio se svom snagom i odlučno protiv kontrarevolucionarnih trockista, protiv frakcionaša, za boljševičku liniju partije.“¹³⁵

SUŽIVOT POSLIJE SMRTI: PAD GORKIĆA I FRAKCIJSKA BORBA

Kako će se ispostaviti, Parovićeova smrt je bila ona vrsta nesreće koja ne nastupa sama. Netom prije, došlo se do saznanja kako je propast akcije „Korzika“ imala tešku posljedicu: Adolf Muk je pod pritiskom policijske torture ispričao o partiji gotovo sve što je znao. Između ostalog, jugoslovenske vlasti su konačno saznale i Gorkićev pravi identitet.¹³⁶ Trinaestog jula Gorkić dobija poziv da dođe u Moskvu. Mjesec dana kasnije uhapsio ga je NKVD. Pod presudom za špijunažu strijeljan je 1. novembra 1937.¹³⁷ Razlozi smjene i hapšenja Milana Gorkića svakako su kompleksni i usko povezani sa dinamikom represije u Sovjetskom Savezu, pod kojom su već padali i njegovi

127 Vujasinović, *Blagoje Parović*, 30–33.

128 Karlo Mrazović Ortega, „Blagoje Parović među našim Španjalcima“, *Španija 1936–1939*, V, 94.

129 RGASPI, 545–2–80, fol. 190, Mrazović za Gorkića, 10. juli 1937.

130 RGASPI, 495–277–191 (II), fol. 34, Maslarić za Čopića, 15. avgust 1937.

131 RGASPI, 545–2–80, fol. 199, Uradin za Gustinčića, 18. juli 1937.

132 RGASPI, 545–1–64, fol. 40, „Bulletin“, 15. avgust 1937.

133 Vuković, „Blagoje Parović Šmit“, *Proleter* XIII/9, avgust 1937, (Pariz), 11–12.

134 „Blagoje Parović“, *Dimitrovac*, 23. 7. 1937, (Madrid), 2–3.

135 „Благое Парович (Шмидт)“, *Коммунистический интернационал* 7/1937, (Москва), 82.

136 Očak, *Gorkić*, 285.

137 Vujošević, *Nestajali netragom*, 52.

bliski saradnici, kao što je Ivan Gržetić, predstavnik KPJ u Kominterni.¹³⁸ Naglašavam sljedeće: specijalna komisija IK KI je Gorkiću stavila na teret i fi-jasko sa „Korzikom“.¹³⁹

Naravno, Parovićevo smrt nije direktno povezana ni sa akcijom „Korzika“ ni sa Mukovim slučajem, niti sa Gorkićevim padom, ali su pojedini autori sve ove elemente uvezali nevidljivim koncem upletenih prstiju Josipa Broza. On je postao ili opasan egzekutor ili pak spletkaroš koji svojim radnjama smiče „konkurente“ ili, u najmanju ruku, sumnjiv iz prostog razloga zato što je preživio.¹⁴⁰ Drugim riječima, Titovo djelovanje u ovom periodu ukalupljeno je kroz jednu matricu kojom bi se demonstrirao kontekst u kojem je njegova krivica za Parovićevo ubistvo ne samo moguća nego i izvjesna. Počev od slučaja „Korzike“, niz autora je izrazio želju da i ovdje pokaže Titovu krivicu. Posebno je popularan jedan izvor na koji se kaleme ovakva tumačenja. Živojin Pavlović, pariski kadar KPJ, koji je 1938. isključen iz Partije, tvrdio je u svojoj knjizi *Bilans sovjetskog termidora* (1940) kako je on blagovremeno obaviješten iz Beograda da policija zna za planirani poduhvat. Navodno mu je na sastanku Politbiroa rečeno da akciju treba nastaviti, a paničarem ga je nazvao onaj „koji danas optužuje Gorkića kao glavnog krivca“.¹⁴¹ O kome se radi? Slobodan Gavrilović, priređivač Pavlovićeve ostavštine, koji je njegovu biografiju pisao u formi laičke hagiografije, tvrdi da je to svakako mogao da bude Tito, ili pak Ivo Marić,¹⁴² iako nijedan od njih dvojice nije bio u Parizu u trenutku priprema akcije „Korzika“.¹⁴³ Otuda je još komičnija samouvjerenost Pera Simića, koji je tu nesumnjivo prepoznao Tita.¹⁴⁴

Istini za volju, Tito jeste *post festum* tvrdio pred Kominternom, nakon Gorkićevog pada, da je sa njim ušao u neslaganje oko izvođenja akcije,¹⁴⁵ ali bi tu izjavu, s obzirom na kontekst, trebalo uzeti sa oprezom. Uostalom, ni kontekst Velike čistke, pa ni Titovo potonje odricanje od ubijenih drugova, ne mogu retroaktivno mijenjati moguće značenje prethodno nastalih izvora. Kosta Nikolić je u Mukovo isključenje iz KPJ učitavao prebacivanje krivice „jer je neko morao da bude kriv za neuspeh slanja dobrovoljaca u Španiju“.¹⁴⁶ Ipak,

138 Gužvica, *Prije Tita*, 45–49, 51–59.

139 RGASPI, 495–11–1211, fol. 33–35, protokol br. 172 (A) Sekretarijata IK KI od 23. jula 1937.

140 Vidjeti na primjer: *Revolucija pod okriljem Kominterne: Izabrani spisi Milana Gorkića*, prir. Božidar Jakšić, (Beograd: Filip Višnjić, Književne novine, 1987), 14–16.

141 Слободан Гавриловић, *Живојин Павловић и Биланс совјетског термидора: политичка биографија*, (Београд: Завод за уџбенике, 2008), 208.

142 Гавриловић, *Живојин Павловић*, 238.

143 Вуклиш, „Операција La Corse“, 19.

144 Симић, *Тито феномен 20. века*, 98.

145 Тито, *Sabrana djela*, IV, 76.

146 Николић, *Мит о партизанском југословенству*, 112; слично у: Перо Симић, *Светац и магле: Тито и његово време у новим документима Москве и Београда*, (Београд:

prema izvještaju o propasti akcije iz mjeseca aprila 1937, kojeg su zajedno pisali Gorkić i Tito, upravo niko nije snosio potpunu krivicu, nego je taj po njima „dobro organizovan“ transport propao zbog niza faktora, među kojima su posebno istakli „buru“ koja je ometala isplovljavanje (bio je to zapravo „jugo“). Gorkić je preuzeo ličnu odgovornost što je Muka putovao bez obezbijeđenih papira, dok je Muku prebačeno to što je o akciji pričao pred nepoznatim ljudima tokom usputne pauze u Ajačiju i što je angažovao nepoznatog ribara u Budvi da prenese poruku.¹⁴⁷ Bez obzira na te propuste, za Muka je vođena velika kampanja, kojom je traženo njegovo puštanje iz pritvora, sve dok se nisu probile provjerene vijesti o njegovom držanju pred policijom.¹⁴⁸ Iako su dokazi o tome sada neoborivi,¹⁴⁹ što je jedini i pravi razlog njegovog isključenja iz Partije, pojedini autori i u ovome slučaju traže Titovu podvalu.¹⁵⁰ Pored Simića,¹⁵¹ u potrazi je i Slobodan Gavrilović, koji svojom slobodnom procjenom utvrđuje da je protokol sastanka Politbiroa CK KPJ od 1. jula 1937, na kojem je Muku izrečen teški ukor pred isključenje,¹⁵² možda falsifikat. Zašto? Osim iznenadne promjene mišljenja vidljivog u činjenici da je na prethodnom sastanku izraženo neslaganje sa Titom,¹⁵³ a koji je iz zemlje slao pouzdanije informacije o Mukovom držanju, Gavrilović upozorava čitaoca kako je Gorkić „u Moskvi uhapšen 21. juna“, što bi značilo da je „i ovaj zapisnik krivotvoren“.¹⁵⁴ Pošto Tito mora da bude kriv, vrijeme je relativno: Gorkićevo hapšenje ćemo izmaštati mjesec dana prije nego što je on otišao u Moskvu, pa ćemo zaključiti da je neodgovarajući dokument falsifikovan.

Zapravo, jedan od glavnih elemenata u Gorkićevom padu bila je činjenica da se protiv njega u ključnom trenutku okrenuo Kamilo Horvatin.¹⁵⁵

Службени лист СЦГ, 2005), 74.

147 Tito, *Sabrana djela*, III, 87–89.

148 Вуклиш, „Операција La Corse“, 27.

149 Два основна доказа настала су радом југословенских правосудних органа. Видјети: АЈ, Министарство ванјских послова Кралјевине Југославије 334, бр. 31–176, Државни тужилац код Државног суда за заштиту државе, Оптужница против А. Мукa и осталих, 28. септембар 1937; АЈ, Државни суд за заштиту државе 135, 23/1937, Државни суд за заштиту државе, Пресуда против А. Мукa и осталих, 28. октобар 1937.

150 Видјети као посебан куриозитет: Ђуро Батричевић, *Burni život Adolfa Muka*, (Podgorica: Pobjeda, 2002).

151 Симић, *Тито феномен 20. века*, 95.

152 АЈ, КИ 790/1, 1937/165, протокол Политбироа ЦК КПЈ, 3. јули 1937, присутни Бург (Горкић), Беџ (Кардељ) и Шварц (Џујовић).

153 АЈ, КИ 790/1, 1937/164, протокол Политбироа ЦК КПЈ, 28. јуни 1937, присутни Шварц (Џујовић), Бург (Горкић), Беџ (Кардељ), Ђан (Крндељ) и Митар (Џолакковић).

154 Слободан Гавриловић, *Архивска грађа о Живојину Павловићу*, (Ужице: Историјски архив Ужице, 2001), 104.

155 Stefan Gužvica, „Kamilo Horvatin: Zaboravljeni kandidat za generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije“, *Historijski zbornik* 72/1 (2019), 147–152.

Pomenuti izvještaj o propaloj akciji on je tumačio kao Gorkičev pokušaj pranja od sopstvene odgovornosti, u čemu mu je, kazaće Horvatin pred Kominternom, svojim potpisom pomogao i Tito.¹⁵⁶ Sasvim smo saglasni sa ocjenom da je ovaj izvještaj zaista, bar u očima Moskve, bio neuvjerljiv,¹⁵⁷ zbog čega će to pitanje i kasnije posjetiti nad Titovom glavom.¹⁵⁸ U svakom slučaju, Tito se vratio iz Jugoslavije u Pariz na poziv Čolakovića i Žujovića, koji su se zabrinuli zbog potpunog prekida komunikacije iz Moskve.¹⁵⁹ Među prvim obavezama koje su se nametale u daljem radu bilo je rješavanje pitanja Parovićevo nasljednika na mjestu poluformalnog partijskog predstavnika među jugoslovenskim dobrovoljcima u Španiji. I upravo u tom poslu, Tito je nastavio provoditi ono što je Gorkić započeo. Naime, još 23. jula Gorkić je pisao Dragotinu Gustinčiću da je saglasan sa njegovim prijedlogom da se Božidar Maslarić izvuče iz španske jedinice kako bi preuzeo Parovićeve poslove.¹⁶⁰ Na provođenju ove odluke se naporno radilo, pri čemu je Karlo Mrazović, opterećen dodatnim obavezama, na tome posebno insistirao.¹⁶¹ Po dolasku u Pariz, Tito je obavijestio Kominternu kako je Maslarić ostao jedini kandidat za preuzimanje Parovićeve funkcije.¹⁶² Na sjednici krnjeg Politbiroa, kojoj prisustvuju Tito, Čolaković, Žujović i Kusovac, odlučeno je da se Čolaković na mjesec dana uputi u Španiju „da bi tamo na licu mjesta uredio neke stvari“.¹⁶³ Otišao je krajem septembra,¹⁶⁴ što se konačno poklopilo i sa Maslarićevim premještanjem u bazu Interbrigada u Albaseti.¹⁶⁵

Situacija u Španiji svakako je tražila obnovu autoriteta koji je nestao sa Parovićevo pogibijom, ali uslovi za takvo nešto postali su znatno teži. Nakon godinu dana ratovanja, došlo je do postepenog zamora ljudi. Među njima su se umnožavali nezdravi odnosi. Prvo, postojala je politička predispozicija u kojoj su različiti pojedinci prije rata pripadali različitim partijskim „frakcijama“. Ona je bila sekundarna u zapletu odnosa, ali se održavala na personalnom nivou. Drugo, došlo je do ličnih, nepolitičkih sukoba. Na primjer, Svetislav Đorđević i Mirko Marković su tokom bitke za Brunete smijenjeni sa pozicija

156 RGASPI, 495–11–335, fol. 2–3, izvještaj Petrovskog (K. Horvatina), 5. avgust 1937; RGASPI, 495–11–343, fol. 68–69, K. Horvatin za V. Pika, 2. oktobar 1937.

157 Goldstein, *Tito*, 145.

158 Перо Симић, Звонимир Деспот, *Тито – строго поверљиво: архивски документи*, (Београд: Службени гласник, 2010), 93.

159 Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, 136–140.

160 RGASPI, 545–2–80, fol. 209, Gorkić za Gustinčića, 23. juli 1937.

161 RGASPI, 545–2–80, fol. 251, Mrazović za Gustinčića, 23. avgust 1937.

162 Tito, *Sabrana djela*, III, 90–91; AJ, 790/1, 1937/87, Tito za Vilhelma Pika, 28. avgust 1937.

163 AJ, KI 790/1, 1937/95, protokol Politbiroa, 24. septembar 1937.

164 Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, 151–160.

165 AJ, KI 790/1, 1939/33, Izvještaj B. M. Andrejeva (Božidara Maslarića) o radu u Španiji, 31. avgust 1939, 4.

komandanata bataljona, pri čemu je Đorđević ostao na ratnoj nozi sa članovima brigadnog štaba Vlajkom Begovićem i Alešom Beblerom.¹⁶⁶ Treće, pojavile su se razlike u rješavanju krucijalnog kadrovskog pitanja u izboru između fronta i pozadine. Sve veći broj ljudi ostajao je u pozadini, kloneći se fronta čak i ako su bili savim zdravi. Kao i na početku rata, ovo je izazivalo ogorčenje kod mlađih boraca.

Pred Maslarićev dolazak, Gustinčić je u Pariz uputio pismo na osnovu kojeg je Tito javljao Gržetiću sljedeće: „Iz Španije stižu prilično nepovoljne vijesti. Javljaju se među našim ljudima takozvani *vozvraščenci* [povratnici]... Ideolog im je Čudnovski.“¹⁶⁷ Radilo se o Nikoli Kovačeviću, starom komunisti iz Dervente, koji se iz XII brigade prebacio u Albasetu, gdje će od novembra 1937. preuzeti mjesto šefa Intendanture.¹⁶⁸ Ostao je upamćen po famoznoj rečenici: „Ušli smo u istoriju, ali kako ćemo iz nje izaći?“¹⁶⁹ Iako vezana isključivo za Kovačevića, ta misao je najavila umnožavanje pojava takozvanog „čuvanja kadrova“, kojem je postao sklon jedan dio jugoslovenskog ljudstva u Španiji, posebno onih pojedinaca koji su došli iz SSSR-a i koji su se tamo što prije željeli vratiti.

Gustinčić je držao do stava koji je karakterisao Gorkićev odnos prema ratnoj kadrovskoj politici, da se niko ne može u pozadini držati bez potrebe ili povući bez opravdanja iz Španije,¹⁷⁰ što će upravo Maslarić provoditi notornom oštrinom. Osnova za sukob već je bila postavljena u ličnoj konfrontaciji između Maslarića i Romana Filipčeva, koja se vukla još od početka rata. Filipčev je tvrdio da je pozadina jedan incident u njihovom zajedničkom gerilskom vojevanju u Ekstremaduri, kada je Maslarić htio da strijelja neke oficire, ali mu ostali to nisu dozvolili.¹⁷¹ Njih dvojica su se od tada sve do jeseni 1937. uspješno izbjegavali. Izgleda da je u jednom trenutku došlo i do zatezanja između Filipčeva i Gustinčića, ali je nepoznato kada i zbog čega. Vrlo je moguće da je razlog upravo Gustinčićevo sprovođenje odluke u vezi sa izvlačenjem Maslarića.¹⁷² U svakom slučaju, svi elementi za eskalaciju bili su tu.

Bilo da su na njegovoj strani ili ne, mnogi su saglasni u jednom: kada je Maslarić stigao u Interbrigade, nastupio je tako žestoko da je na sebe navukao bijes. Matija Vidaković kasnije izjavljuje da su se „ljudi iz mase“ iskreno

166 Lisa A. Kirschenbaum, *International Communism and the Spanish Civil War: Solidarity and Suspicion*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 92; Борђевић Лопачов, *Сећања*, 105–107.

167 Tito, *Sabrana djela*, III, 94; AJ, 790/1, 1937/93, Tito za Gržetića, 21. septembar 1937.

168 RGASPI, 545–6–1529, biografija 774.

169 AJ, MG 516, 2175/III, S. Belić, „Španski građanski rat“, 17.

170 Na primjer: RGASPI, 495–11–334, fol. 88, Gorkić za Gržetića, 17. mart 1937.

171 RGASPI, 495–277–182, fol. 167, izjava Romana Filipčeva, 9. avgust 1939.

172 RGASPI, 545–2–80, fol. 182, Gustinčić za Gorkića, 16. juni 1937.

radovali: „Takav nam treba, govorili su, koji zna šta je to front. Ne boj se, on će da pročisti pozadinu“. ¹⁷³ Prvog novog neprijatelja Maslarić je stvorio obilaskom jedinica na frontu kod Saragose, gdje je poljuljao poziciju bataljonskog komesara Stevana Belića, ¹⁷⁴ koji će ubrzo biti smijenjen. ¹⁷⁵ Ostale neprijatelje Maslarić je sebi stvorio povratkom u bazu. Sa Đorđevićem je ušao u sukob tako što je odbio njegove zahtjeve da ga vrati u Moskvu ili da ga predloži za savjetnika u štabu divizije. Po sopstvenom priznanju, u teškoj svađi Đorđević je potegao pištolj. Nije prošlo mnogo vremena a protiv Maslarića je formirana grupa, koju su činili Svetislav Đorđević, Nikola Kovačević, Roman Filipčev, Mirko Marković i Dimitrije Stanisavljević Furman (koji je već bio u sukobu sa Ćopićem i mlađim borcima). ¹⁷⁶ Naravno, ova grupa je bila interesna, a ne politička, jer su u njoj bili ljudi različitih pozicija. Pritom, nisu svi imali ni iste motive. Dok su jedni zaista htjeli što prije da odu jer im više nije bilo do ratovanja, drugi su imali probleme sa zdravljem, pa ih je Maslarićev nastup dodatno otuđio. To je sigurno bio slučaj sa Filipčevim, čije se stanje postepeno pogoršavalo, ¹⁷⁷ a i sam Đorđević je bio kontuzovan kod Brunete, od kada više nije bio u vojničkoj formi. ¹⁷⁸ Filipčev će u kasnijoj izjavi tvrditi da je cijeli sukob počeo zbog Gustinčića, dok je Maslarića okvalifikovao kao „gnusnog, nedrugarskog i nepartijskog čovjeka“, čiji je metod rada „metod srbijanskih komita“. ¹⁷⁹ Sa druge strane, Maslarić je na atmosferu u Albaseti gledao sa prezirom. Nakon što je na frontu proveo gotovo neprekidnih osam mjeseci i bio ranjen, novi partijski šef jugoslovenskih dobrovoljaca je u bazi zatekao stanje koje je opisao kao atmosferu „oportunizma“ i „političkog truleža“. ¹⁸⁰ Ovako postavljene odnosi bili su savršena podloga za kobne nesporazume.

Maslariću se u Albaseti početkom oktobra pridružio Čolaković. Odmah mu je stavio do znanja da se iz Moskve niko ne javlja u Pariz, pa su se saglasili da o tome ne govore ostalima. ¹⁸¹ Ipak, vijesti o hapšenjima u Moskvi stigle su u Albasetu preko direktnih pisama iz Sovjetskog Saveza, vjerovatno već početkom novembra. Milan Blagojević je čuo od Đorđevića, kome je javila supruga, dok je Filipčevu javila njegova. Da li se odmah čulo za Gorkića,

173 AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 3, izjava M. Vidakovića.

174 AJ, MG 516, 2175/III, S. Belić, „Španski građanski rat“, 104–105.

175 AJ, Španija 724, I-A/1, zapisnik sastanka u Barseloni, 3. avgust 1938; AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 15, 20, 22, 26; RGASPI, 545-3-529, fol. 10–15, Rapport sur la 129 brigade.

176 AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 3, izjava M. Vidakovića; AJ, KI 790/1, 1939/33, Izvještaj Maslarića o radu u Španiji, 12; Борђевић Лопачов, *Сећања*, 119–120.

177 RGASPI, 495-277-182, fol. 159–160, izjava R. Filipčeva, 9. avgust 1939.

178 Борђевић Лопачов, *Сећања*, 120.

179 AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 39–45, izjava R. Filipčeva.

180 Božidar Maslarić, *Moskva – Madrid – Moskva*, (Zagreb: Prosvjeta, 1952), 79–80.

181 Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, 191–192, 197–198.

nije sigurno. Vidaković kaže da je za njega konkretno saznao u decembru, dolaskom jednog Bugarina iz Moskve.¹⁸² Čolaković piše kako je njega i Maslarića odmah obavijestio Gustinčić. Dvojac je donio odluku da nastavi po planu, dok ne dođu zvanične vijesti, mada je bilo jasno kako će nezadovoljnici pokušati Maslarića delegitimisati po osnovu Gorkičevog pada.¹⁸³ Uprkos tome, Čolaković je Španiju napustio oko 15. novembra noseći utisak kako je uspješno izvršio osnovni zadatak: ustoloženje Maslarića na mjestu novog partijskog predstavnika.¹⁸⁴

Dalji tok dešavanja dodatno je zakoplikovao stvari. Horvatin je nastavio na rovani. On pred IK KI optužuje parišku trojku Tita, Čolakovića i Žujovića da su Gorkičevi ljudi,¹⁸⁵ što oni tada ne znaju. Labud Kusovac, najodgovornija ličnost za „španske poslove“, vjerovatno je već u oktobru saznao za Gorkičevo hapšenje. Izvjesno je da je Kusovac bio spoljni saradnik ili informator GRU, tako da je mogao imati pouzdane izvore.¹⁸⁶ Njemu se u Parizu pridružio Ivo Marić, stari Gorkičev protivnik, s kojim je brzo našao zajednički jezik u odnosu prema Gorkiću i njegovim ljudima, u koje su tada ubrajali Čolakovića, Krndelja i Žujovića. Početkom decembra, Marić je pred Kominternom napao Tita za produženje „gorkičevštine“ i zadržavanje Gorkičevih najbližih saradnika, iako je izjavio kako smatra oportunistički da sa Titom i Lovrom Kuharom produži saradnju.¹⁸⁷ Nedugo zatim, Vilhelm Pik je prekinuo pauzu u komunikaciji i Tita obavijestio kako je dužan odstraniti „gorkičevce“ Čolakovića i Žujovića iz odgovornih partijskih poslova. On to čini formalno,¹⁸⁸ ali ih praktično drži u blizini, oslanja se na njih i zove ih na sastanke. Na ovaj način, došlo je do formiranja dvije osnovne „frakcije“, koje su stupile u borbu za preuzimanje KPJ. Kusovac i Marić su smatrali da je krnji Politbiro nelegitiman, dok je Tito nastupao sa pozicije kontinuiteta, gledajući u konkurentsku stranu kao uzurpatorsku. Sve do prvih nedjelja 1938, dvije grupe su koegzistirale u svojevrsnoj formi kolektivnog rukovodstva, ali je od tada sukob definitivno i nepovratno zaoštren.¹⁸⁹

Dok je pred KPJ preko KP Francuske doneseno „zvanično“ objašnjenje kako je Gorkić uhapšen i osuđen kao „engleski špijun“, što je usmeno saop-

182 AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 4, 16, 39, izjave M. Vidakovića, M. Blagojevića, R. Filipčeva.

183 Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, 286–287.

184 Tito, *Sabrana djela*, III, 138; Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, 316.

185 RGASPI, 495–11–343, fol. 68–69, Horvatin za Pika, 2. oktobar 1937.

186 Gužvica, *Prije Tita*, 72–73, 80; Martin Previšić, *Goli otok; istorija*, (Beograd: Vukotić media, 2023), 439.

187 RGASPI, 495–11–343, fol. 30, Izjava Ive Marića, 8. decembar 1937.

188 Tito, *Sabrana djela*, IV, 12; AJ, KI 790/1, 1938/1, Tito za Pika, 11. januar 1938.

189 Gužvica, *Prije Tita*, 75–80.

šteno u januaru 1938, uz napomenu da se rukovodeći organi Partije smatraju nepostojećim,¹⁹⁰ slična vijest kružila je po jedinicama u kojima su se nalazili Jugosloveni.¹⁹¹ Novi frakcijski sukob brzo se prelio u Španiju. Sa jedne strane našao se Maslarić, koji je formalno postavljen od Politbiroa. Sa druge strane, protiv njega su se okupili oni koju su ga smatrali nelegitimnim upravo zato što je taj Politbiro bio Gorkičev. U svom otporu njegovoj već provedenoj politici, oni su dobili izgovor da ga napadnu. „Pojaviše se takve teorije“, izjavljuje kasnije Vidaković, „da naša Partija ili (...) rukovodeći ljudi u Partiji žele da upropaste dugogodišnje stare kadrove“, da „te kadrove treba čuvati kao partijski kapital“ i „da na vrhu sede gorkičevci koji su neprijatelji“. Štaviše, Maslarić je optužen da „svjesno ili nesvjesno“ provodi Gorkičevu smišljenu namjeru o slanju starih partijaca u smrt.¹⁹² Bila je to teorija zavjere *par excellence*. Iako nastala za jednu sasvim samoživu i trenutnu funkciju, ona je postala šablon za sve „španske“ teorije koje će se razvijati u narednim decenijama, samo sa drugim protagonistima.

Koji je bio epilog ovog sukoba? U Španiji, stvar se svršila antiklimatično, jer je sve bilo obilježeno atmosferom neumitnog poraza Republike. Organizovana su dva posebna sastanka užeg jugoslovenskog kadra, na kojima se sukob pokušao razriješiti. Prvi je sazvan u Albaseti 10. marta 1938,¹⁹³ a drugi u Barseloni 3. avgusta iste godine.¹⁹⁴ Nijedan od ovih sastanaka nije bio partijska konferencija, pošto su svi učesnici (12 na prvom i 17 na drugom) tada bili u obavezi da rade u sklopu KP Španije.¹⁹⁵ Takođe, u izvorima je potpuno nepoznata bilo kakva jugoslovenska partijska konferencija na tlu te zemlje,¹⁹⁶ a pogotovo konferencija na kojoj je biran rukovodeći kadar KPJ, kako je sugerisano ne samo u Nikolićevoj knjizi¹⁹⁷ nego i u jednom tekstu sa notorno besmislenim „podacima“ koje je prikupio Pavluško Imširović.¹⁹⁸ Inače, na ključnom sastanku u Barseloni, sukob između Maslarića i „povratnika“ je sveden na lično neslaganje i stavljen *ad acta*, što je ubrzo praćeno povlačenjem stranih dobrovoljaca. Ipak, frakcijska borba u KPJ, koja se u Španiji utišala i potom nestala, na trouglu Francuska – Jugoslavija – SSSR razbuktnala se i dovela do dramatičnog raspleta. Tito je u završnici dugotrajnog sukoba uspio

190 AJ, MG 516, 2231/8, Razgovor sa Ivom Marićem, 47.

191 Na primjer: AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 15, 25, 35, izjave R. Šimića, M. Spahića, I. Paljage.

192 AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 3–4, 10, 26, izjave M. Vidakovića, J. Lončarića, M. Uradina.

193 AJ, Španija 724, I-A/2, Zapisnik sastanka u Albaseti, 10. mart 1938.

194 AJ, Španija 724, I-A/1, Zapisnik sastanka u Barseloni, 3. avgust 1938.

195 AJ, KI 790/1, 1938/12, Maslarić za Tita, 4. februar 1938.

196 Bilo je drugih sastanaka aktiva prije pomenutih, ali su oni imali sličan karakter.

197 Николић, *Мит о партизанском југословенству*, 111–112.

198 Žan-Žak Mari, *Trockizam i trockisti*, (Beograd: Polinom, 2011), 10.

dobiti povjerenje Kominterne za sastavljanje novog rukovodstva. Iz partije je isključio Kusovca i Marića, kao i niz nelojalnih saradnika i od sovjetskih organa likvidiranih komunista, da bi na kraju prevazišao i konačni pretendent-ski izazov, upućen od Petka Miletića, smijenjenog šefa Kaznioničkog komite-ta u Sremskoj Mitrovici, koji je svoj život skončao 1943, tokom izdržavanja zatvorske kazne u Sovjetskom Savezu.¹⁹⁹

GENEZA MITA: OD HEROJSKOG JURISHA DO BRATOUBISTVA

Kada je Parović pao kod Brunete, Mrazović je odmah javio kako on nije poginuo svojom krivicom i kako „ovdašnji ugledni prijatelji se zanimaju ovim pitanjem“.²⁰⁰ Naravno, možemo biti maštoviti i učitavati dodatna značenja u ovu rečenicu, ali je istina vjerovatno sasvim prosta. Njegova pogibi-ja postavljala je logično pitanje: kako se došlo do toga da jedan brigadni komesar hita na čelu kolone? Pošto je sovjetski oficir Gal naredio taj, za njega samo jedan u nizu besmislenih juriša, nije ni čudo što je stvar ostala na nivou pitanja bez odgovora.²⁰¹ No, prva pomisao da je Parovićeve smrt stvar prljave igre izrečena je već na njegovoj sahrani. Filipčev je svom ađutantu Rujev-čiću rekao kako se pribojava da su Blagoja ubili Francuzi iz XIII brigade.²⁰² Maslarić je poslije naćuo kako je Parović „ranjen odstraga“, iako priznaje da tijelo nije vidio. Četvrt vijeka kasnije, on napominje kako je u Interbrigadama „bilo raznih provokatora“, a da je Parović „bio nemilosrdan u pogledu kolebljivaca i desperatera“. „Ja mislim da je Parović ubijen“, jer je „bio nemilosrdan, on je ćistio (...) ja sam ga dobro poznaćao, znam sve njegove vrline“.²⁰³ Sa Gorkićevim padom i otporom koji je pružen Maslariću optužbama o „slanju u smrt“, bilo je samo pitanje vremena kada će poćeti da kruži trać kako je rukovodstvo Partije krivo i za smrt Blagoja Parovića.

Prva takva glasina prijavljena je već u januaru 1938, ali je prijava došla iz Srbije. Čolaković, na povratku sa zadatka u Beogradu, izvijestio je kako je u zemlju putovao Kusovćev brat, koji je Ivu Loli Ribaru i Milovanu Đilasu saopćtio niz tvrdnji, između ostalog, da je došlo do rascjepa po pitanju Petka Miletića, da je Gorkić „engleski špijun“, a da je CK „kriv za smrt druga Parovi-

199 Gužvica, *Prije Tita*, 131–137; Vujošević, *Nestajali netragom*, 191.

200 RGASPI, 545–2–80, fol. 190, Мразовић за Горкића, 10. 7. 1937.

201 Galovi besmisleni juriši opisani su u literaturi o amerićkim dobrovoljcima. Vidjeti: Cecil Eby, *Comrades and Commissars: The Lincoln Battallion in the Spanish Civil War*, (University Park, PA: Pennsylvania State University, 2007), passim.

202 Guerlain, *Nom de Guerre: Ivan*, 206–207.

203 AJ, MG 516, 1489/5, razgovor S. Kržavca sa B. Maslarićem, 1961, 51; AJ, 724, X–2, B. Maslarić, „Španija, odnosi u rukovodstvu Inter[nacionalnih] brigada i hapšenje“, 3.

ća“.²⁰⁴ Izvjesno je, stoga, da su takve tvrdnje već širene u Španiji. Kusovac je i dalje rukovodio glavnim punktom u Parizu, a putnici su preko njega nastavili odlaziti i tokom ovog perioda. Tokom decembra, na primjer, otišli su partijci Marko Orešković i Dijego Rokov, koji su kratko radili pod operativcem GRU Pavlom Bastajićem, sa kojim je, kao i sa Mustafom Golubićem, Kusovac bio u bliskom kontaktu.²⁰⁵ Ne mora značiti da su baš njih dvojica prenosili stavove bliske Kusovcu i Mariću, ali je gotovo nemoguće da baš niko od drugih putnika nije. Za njima je upućen i Alfred Bergman, koga je Tito, zbog pozadine u Odjelu za međunarodne veze (OMS, obavještajna služba Kominterne), preporučivao za rad na obavještajnoj liniji,²⁰⁶ ali je Veljko Vlahović primijetio kako je „povratnička“ grupa „njegovim dolaskom (...) dobila jednoga od glavnih inspiratora i majstora u proturanju intriga“.²⁰⁷ Bergman je u nastavku frakcijske borbe bio u stalnom kontaktu sa Kusovcem i aktivno je učestvovao u borbi protiv „gorkičevštine“. Ali čak i da on nije bio direktno umiješan u sukob, Maslarić je iz razgovora sa njim stekao utisak kako „ljudi dobivaju konsultacije i kod Roberta [Kusovca]“, što je javio Titu u Pariz.²⁰⁸

Priče o indirektnoj ličnoj krivici različitih pojedinaca za Parovićeovu smrt pronosiće se kroz jugoslovenski javni prostor u narednim decenijama. Prvih godina ponaosob su pominjani Gorkić, Marti i Vinkler,²⁰⁹ ali tokom vremena, novi slojevi borbi, stradanja, sukoba, kazni i sujete nakalemili su nove elemente na osnovnu priču. Nije bez značaja činjenica da su neki „povratnici“ 1948. ponovo ustali protiv Tita, podržavši Rezoluciju Informbiroa. Jedan od njih je upravo Nikola Kovačević, koji će pet i po godina provesti na Golom otoku. Vladimir Dedijer, isti čovjek koji ga je saslušavao pred Kontrolnom komisijom KPJ, doći će kasnije u nemilost zbog podrške Đilasu, potonjem glavnim renegatu. Kao „reformisani“ autor svjetskog formata, koji je nastavio

204 RGASPI, 495-11-342, fol. 97-98, Supplément au compte-rendu de Mitar. - Đilas piše doslovno kako mu je rečeno „da su sada u rukovodstvu gorkičevci koji vode nezdravu politiku i koji su tom politikom doveli do smrti Parovićeve, da je njihovo smenjivanje pitanje dana“. RGASPI, 495-11-366, fol. 6, Đilas za Politbiro, 23. mart 1938.

205 Gužvica, *Prije Tita*, 68-69, 72-73, 76-77.

206 RGASPI, 545-2-80, fol. 399, Tito za Gustinčića i Maslarića, 3. februar 1938.

207 AJ, Španija 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 11, 18, izjave J. Lončarića, V. Vlahovića. - Bergman je pisao oštre kritike i na račun Lovre Kuhara, Titovog saveznika. RGASPI, 545-6-1535, fol. 111.

208 RGASPI, 495-11-366, fol. 2, Maslarić za Tita, 5. mart 1938; RGASPI, 545-6-1519, fol. 1, Bergman za Komesarijat, 1. april 1938; RGASPI, 545-6-1536, fol. 98, Bergman o Kusovcu, 23. avgust 1938; RGASPI, 545-6-1536, fol. 3, Bergman o Gorkiću i Luisu, nedatirano; AJ, 507 CK KPJ - emigracija u Francuskoj, I/6, Kristina Kusovac za Karela Hudomalja, 3. maja 1939, 4.

209 Vladan Vukliš, *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945-1991*, (Banjaluka: Arhiv Republike Srpske, Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, 2013), 85-86.

rad na biografskim istraživanjima o Titu, naći će u Kovačeviću voljnog sagovornika. Dedijer je u *Novim prilozima* iz 1981. objavio sljedeću konstataciju: „Trebalo imati na umu da je nekoliko rukovodećih jugoslovenskih komunista likvidirano, na skriven način u Španiji. Na primer, postoje različita mišljenja o pogibiji Blagoja Parovića i Stevana Lilića. Neki španski borci (kao na primer Nikola Kovačević) tvrde da su videli barut oko Parovićeve rane na leđima, to jest da je ubijen iz blizine, dok drugi španski borci, među njima i oni koji su bili u službi NKVD-a, svedoče suprotno.“²¹⁰

Vjerodostojnost Kovačevićevog svjedočenja odmah je dovedena u pitanje,²¹¹ a nije bilo sumnje ni u njegove iskrivljene, osvetničke motive.²¹² Gojko Nikoliš je na skupštini veterana iznio utisak da se kod Dedijerovih napisa „radi o političkoj pornografiji“ u kojoj se autor služi insinacijama, niskim udarcima i metodom rekla-kazala.²¹³ Ali to je bio tek početak. Duboka politička i društvena kriza 80-ih, koja se pretočila u krizu identiteta, dovela je i do rušenja nedodirljivih predodžbi o Josipu Brozu. Deceniju kasnije, Dedijer je podigao ulog: „Alber Sobul, profesor istorije francuske revolucije na Sorboni, pisac biografije Morisa Toreza, član Raselovog suda, pokazao mi je jedan dokumenat iz arhiva KP Francuske iz 1937. godine, u kome je stajalo da je Milan Gorkić bio zadužen u Kominterni za organizaciju odlaska dobrovoljaca (...) Pored ostalog bio je i rukovodilac jedne sekcije Četvrte sovjetske obavestajne službe. Po njegovoj likvidaciji, taj je posao prihvatio Josip Broz Tito (...) Šef ove sekcije navodno bio je Tito, a članovi italijanski komunista [Vitorio] Vidali, zatim Mustafa Golubić, Vljako Begović, [Ivan] Srebrenjak-Antonov i Ivan Stevo Krajačić.“²¹⁴

Štošta je ovdje moguće raspakovati, ali već na prvu, postavlja se pitanje: je li Gorkić šef, ili je pak Tito šef, ali piše da je prije njega bio Gorkić? Koliko je nepouzdan ovaj „dokument“, bar u pogledu Gorkića, vidi se iz Gržetićevog pisma od 27. aprila 1937, kojim on Gorkiću izričito negira mogućnost da uopšte posjeti Španiju na desetak dana, za koliko je Gorkić tražio dozvolu, uz objašnjenje da on u Parizu ima i previše posla.²¹⁵ Dedijer u svojeruč-

210 Vladimir Dedijer, *Novi prilozima za biografiju Josipa Broza Tita*, II, (Rijeka – Zagreb: Liburnija – Mladost, 1981), 319–320.

211 Mi i dalje nismo načisto sa tim da li je Kovačević mogao vidjeti Parovićevo leš kada je dovezen u Madrid, jer je on tokom jula 1937. premješten iz XII brigade u Albasetu. Ako je premještaj došao prije početka bitke, onda Kovačević, zaista, nije bio u blizini. Đorđević tvrdi da je Kovačević bio na sahrani i da je vidio „da je Blagoje ubijen s leđa“. Ђорђевић Лопачов, *Сећања*, 218.

212 Лазар Удовички, „Како је погинуо Паровић“, *Политика*, 12. јануар 1982.

213 Архив БиН (ABH), Lični fond Čede Kapora, II-3, kut. 2, Zapisnik sa skupštine Udruženja, 1981, 30–31.

214 Vladimir Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, (Beograd: Prosveta, 1991), 167.

215 RGASPI, 495–11–334, fol. 118, Gržetić za Gorkića, 24. april 1937.

nim bilješkama ipak priznaje kako taj „dokument ili falsifikat“, za kojeg nije jasno da li je „dokument Kominterne“ ili „dokument KP Francuske“, on nije ni vidio, nego da mu je Sobul samo rekao za njega. Pritom, Golubića uopšte nema u rukopisnim pomenima Sobulovog „dokumenta“,²¹⁶ dok su i on i Srebrenjak-Antonov, za koje ne postoje nikakve realne indicije da su bili u Španiji, kao operativci GRU pomagali Kusovcu protiv Tita.²¹⁷ Vrlo je neizvjesno i da bi u Francuskoj mogao postojati arhiviran dokument komunističke prove-nijencije koji otkriva kadrovsku kompoziciju sovjetskog obavještajnog aparata, unutar kojeg, takođe da napomenemo, ne postoji „Četvrta sovjetska oba-vještajna služba“.²¹⁸ Uostalom, trideset godina nakon pada SSSR-a mi znamo za glavna imena sovjetskog obavještajnog kontingenta u Španiji,²¹⁹ ali nijedna od ovih objava nije potvrdila Dedijerove napise.

Inače, svaki pojedinac kojeg je Dedijer pomenuo pojavio se u narati-vu onda, kako je primijetio veteran Lazar Udovički, kada „više nemaju funk-cija ili nisu među živima“.²²⁰ To je slučaj i sa Ivanom Krajačićem i sa Vlajkom Begovićem, koji su preminuli 1986, odnosno 1989. godine. Kroz gustu maglu, o Krajačiću je ostalo izvjesno tek ovoliko: on je nakon ranjavanja kod Teruela krajem 1936. prekomandovan u diverzantsku jedinicu. Borio se u Ekstremaduri do kraja juna 1937, kada je prebačen u bolnicu zbog oboljenja, da bi od 15. oktobra radio kao prevodilac.²²¹ Dok se još nalazio u Ekstremaduri, obišao je Maslarića.²²² Izgleda da je na osnovu njegove preporuke, po Čolakovićevom povratku u Pariz, za Krajačića i Josipa Kopiniča upućen „predlog o njihovom daljem usavršavanju“ i za specijalizaciju njihove „profesije“.²²³ Ovo se izvje-sno odnosi na školovanje i rad za OMS, pošto je prijedlog upućen Kominter-ni, dok za Kopiniča svakako znamo da je kasnije pisao izvještaje za ovu služ-

216 ARS, Lični fond Vladimira Dedijera (1979), 234, 236, zabilješke: Tito u Španiji, Tito-Pariz-Španija.

217 Gužvica, *Prije Tita*, 72, 80, 121, 126-127, 129, 132.

218 Dedijer je vjerovatno čuo za odrednicu „Četvrti odsjek“, tačnije za „Četvrtu upravu“ Generalštaba Crvene armije, što je zapravo Obavještajna uprava (Разведывательное управление), kasnije GRU. Vidjeti: Владимир Иосифович Пятницкий, *Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории*, (Минск: Харвест, 2004), 255.

219 Vidjeti: Boris Volodarsky, *Stalin's Agent: The Life and Death of Alexander Orlov*, (Oxford: Oxford University Press, 2015).

220 Lazar Udovički, „Kako je poginuo Paroviћ“, *Политика* (Београд), 12. јануар 1982.

221 RGASPI, 545-6-1525, biografija 1124.

222 RGASPI, 495-277-191 (II), fol. 34, Maslarić za Ćopića, 15. avgust 1937.

223 RGASPI, 545-2-80, fol. 339, Tito i Čolaković za Gustinčića i Maslarića, 26. novembar 1937; Tito, *Sabrana djela*, IV, 4; AJ, KI 790/1, 1937/110, Tito za Pika, 5. decembar 1937.

bu.²²⁴ Maslarić je naknadno pitao „šta je sa dozvolom za odlazak u školu“ za Krajačića,²²⁵ pošto taj prijedlog u međuvremenu nije bio realizovan.

Što se tiče Begovića, njegova pozicija na mjestu šefa Kontrolnog odjela u Albaseti nije mu donijela pregršt simpatija,²²⁶ ali je on, što se istorijskih izvora tiče, neosnovano optužen da je izvršio likvidaciju Blagoja Parovića. Podatak koji se danas uzima kao glavni argument, ako se može tako nazvati, jeste činjenica da je Begović fotografisao mrtvog Parovića, a to je uradio iz takvog ugla koji, prema Peru Simiću, „pokazuje da je snimak napravljen ne iz pijeteta prema tom čoveku već ponajviše da bi se dokazalo da je zadatak izvršen“.²²⁷ Ostalo je sasvim nebitno to što je Begović bio ne samo obavještajni oficir nego i pragmatičan dokumentarista i pasionirani fotograf.²²⁸ On je tokom rata snimio, po sopstvenom priznanju, oko dvije hiljade fotografija,²²⁹ koje su decenijama služile kao prvorazredan vizuelni izvor za istoriju Interbrigada, sa mnoštvom lokacija, situacija i ljudi, živih i mrtvih. Samo tokom bitke za Brunete, Begović je napravio veći broj snimaka, uključujući snimke poginulih vojnika, kao i jednog mrtvog konja. Kada je u pitanju pomenuta fotografija, ona je objavljena u knjizi *Naši Španci* iz 1961. pod uredništvom Aleša Beblera.²³⁰ Simić tvrdi da je upravo zbog te fotografije ova publikacija „imala ozbiljnih problema da ugleda svetlo dana“. Po čemu to zaključuje? Po tome što je godina izdanja 1961, a štampana je u martu 1962,²³¹ što je nevjerovatan argument čovjeka koji je 35 godina radio kao novinar i koji je zbog toga morao ponešto znati o tipografiji i štamparstvu. Ista fotografija je objavljena u zborniku *Španija 1936–1939*. iz 1971. godine, u kojoj je Begović jedan od urednika, a fotografija mrtvog Parovića ilustruje upravo Begovićev memoarski tekst.²³²

Inače, Begovićeve ratna priča je vrlo kompleksna, što je sasvim očekivano za jednog obavještajnog oficira. Njegovo sopstveno priznanje o krvavim segmentima obavještajnog rada svakako je potrebno notirati kao činje-

224 Vidjeti na pr.: Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, (Београд: ИНИС, 2014), 186–187.

225 RGASPI, 495–11–366, fol. 2, Maslarić za Tita, 5. mart 1938; AJ, 724, I–B/3.

226 Potpunom integracijom Internacionalnih brigada u Narodnu armiju, Kontrolni odjel u Albaseti je od jeseni 1937. formalno postao ispostava Vojnog obavještajnog servisa (Servicio de Información Militar – SIM).

227 Симић, *Тито феномен 20. века*, 91.

228 Чолаковић, *Казивање о једном покољењу*, III, 204–205.

229 IAB, 2821, kut. 3, V. Begović, „Rat u Španiji“, 77.

230 *Naši Španci: Zbornik fotografija i dokumenata o učešću jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom ratu 1936–1939*, ur. Aleš Bebler, (Ljubljana: Španski borci Jugoslavije, 1961), 185.

231 Симић, *Тито феномен 20. века*, 91.

232 Begović, „Formiranje 15. internacionalne brigade“, *Španija 1936–1939*, II, 105.

nicu, ali se ona nužno mora posmatrati u širem kontekstu ratnih dešavanja. Ipak, nije se naodmet zapitati da li su upravo Begovićeви iskreni odgovori na pitanja koja mu je, za potrebe prikupljanja istorijske dokumentacije, postavio Danilo Lekić,²³³ otvorili prostor za maštovite interpretacije koje će kolati po veteranskim krugovima i na kraju proizaći u teorije o njegovoj umiješanosti u Parovićeovu smrt. Kao što danas znamo, optužbu je prvi iznio Dedijer, a u njoj se pozvao na Peka Dapčevića,²³⁴ koji, vrijedi napomenuti, u Španiju stiže 1. jula 1937, a na front osam dana kasnije,²³⁵ dakle, nakon Parovićeove smrti. Koliko je nama poznato, Dapčević se po ovom pitanju nikada nije oglasio, a podatak o trenutku njegovog dolaska na front, uz niz drugih, sasvim validnih kontraargumenata, iznio je u svom komentaru Milorad Gončin.²³⁶ Naravno, postoje i druga mišljenja koja osporavaju Dedijerove tvrdnje, kao što je mišljenje Udovičkog,²³⁷ ali i jedno iz sasvim neočekivanog izvora: Svetislava Đorđevića. Mi bez mnogo pretjerivanja možemo reći da je Đorđević mrzio Begovića, ali čak i on kaže, *a propos* Dedijerove optužbe: „Sigurno je da ga Begović u svakom slučaju nije ubio“. Đorđević ostavlja mogućnost da je „on to organizovao u ime partije“,²³⁸ mada se ponovo moramo podsjetiti da je u to vrijeme na njenom čelu i dalje bio Milan Gorkić.

Naravno, mi nikako ne smijemo ispustiti iz vida primarne izvore. Kada su partijske veze u pitanju, vrijedi napomenuti sljedeće: Maslarić se početkom februara 1938. žalio u pismu Titu kako se Begović isključivo bavi svojim poslom, pri čemu je zaboravio da je član „naše familije“, pa mu cijelo to vrijeme uopšte nije pomagao.²³⁹ Naravno, Maslarić vjerovatno nije bio upućen da je i sam Begović imao ozbiljne poteškoće u radu. Potkraj oktobra 1937. on je zamijenio Filipčeva na mjestu šefa Kontrolnog odjela.²⁴⁰ Filipčev će u kasnijem izvještaju u Moskvi tvrditi kako je Begović imenovan uz preporuke Gustinčića-

233 AJ, Španija 724, X-2, „Informacije“ (V. Begović), 15; cijeli citat iz izvornika prenesen je u: Vukliš, „Jugoslaveni, Španski građanski rat“, 276.

234 Владимир Дедијер, „Како је погинуо Благоје Паровић“, *Политика*, 29. април 1990, 21.

235 RGASPI, 545-6-1526, biografija 215; Stevan Belić, *Na bojnim poljima Španije*, (Beograd: Narodna armija, 1970), 101.

236 Милорад Гончин, „Сумња и неистина – неће проћи“, *Политика*, 6. мај 1990, 21. - Frapantna je činjenica da je, uprkos argumentovanom pobijanju Dedijerovih pseudoistorijskih tvrdnji na stranicama istih, najtiražnijih novina u Jugoslaviji, tokom izlaženja njegovog feljtona, njegova ničim zasnovana „teorija“ doživjela više od trideset godina nekritičkih ponavljanja, uključujući i ona profesionalnih istoričara.

237 Lazar Udovički, *O Španiji i španskim borcima*, (Beograd: Studentska knjiga, 1991), 152-153.

238 Ђорђевић Лопачов, *Сећања*, (Београд, 1994), 218.

239 AJ, KI 790/1, 1938/12, Maslarić (Božo) za Tita (Oto), 8. februar 1938.

240 RGASPI, 495-277-17, fol. 65, Izjava Vlajka Begovića, 10. februar 1938.

ča, Maslarića i Čolakovića, dakle Gorkičevih ljudi.²⁴¹ Štaviše, on je insistirao kako je protiv njega vođena interna kampanja, koja je rezultovala Begovićevim preuzimanjem funkcije.²⁴² Tri mjeseca kasnije, zahvaćen posljedicama Gorkičevog pada, Begović je smijenjen sa tog položaja, upućen u oficirsku školu u Posorubio, a iz nje u štab 35. divizije. Prihvatajući zahtjev Bjelajeva, savjetnika iz NKVD-a, Marti je dao jednostavno obrazloženje: u rukovodstvu KPJ bilo je neprijatelja, a Begović je sa njima nekada radio.²⁴³ Očigledno je da je stavljen pod istragu, jer piše detaljnu izjavu o svojim prethodnim kontaktima sa Gorkičem i Gržetićem, koje on svesrdno minimizira, dok se istovremeno žali na skrajnuće i nekorektan odnos nadređenih.²⁴⁴ Ako ćemo na ovakav set dostupnih podataka uzimati zaozbiljno Dedijerove rukopisne bilješke iz razgovora sa Kopinićem, prema kojima je Begović bio „glavni likvidator u Španiji“,²⁴⁵ onda bi trebalo da imamo u vidu kako Kopinić za to pitanje nije izvor iz prve ruke.²⁴⁶ Isto tako bi trebalo imati u vidu kako je Filipčev, pred partijskom komisijom koja je razmatrala držanje članova KPJ u Španiji, za Begovića govorio da je on „naklonjen da upadne u trockiste“,²⁴⁷ dok je Andre Marti pred Kominternom ostavio ocjenu da je Begović „sumnjivi element“, tokom čijeg mandata obavještajna služba u Albaseti nije radila svoj posao, uključujući i poslove otkrivanja i progona neprijatelja svih kalibara.²⁴⁸ Jasno nam je da se ove činjenice ne uklapaju u jednodimenzionalno tumačenje, ali se one moraju istaći. Konačno, možemo postaviti i ovo pitanje: ako je Begovićeva likvidacija Parovića bila poznata stvar, zašto za nju nije terećen tokom istrage?

TITO, STALJINOVE ČISTKE I ŠPANIJA

Kako se u ovoj jednodimenzionalnoj ravni uklapa Tito? Na koncu svoje spisateljske karijere, Dedijer je tek natuknuo kako je u Parovićevo, pa i u druga ubistva u Španiji, zapravo upleten Tito, a da se ta „čistka“ zatim pre-

241 RGASPI, 495-277-182, fol. 179-180, Izjava Romana Filipčeva, 14. oktobar 1939.

242 RGASPI, 495-277-182, fol. 159, Izjava Romana Filipčeva, 9. avgust 1939.

243 IAB, 2821, kut. 3, V. Begović, „Rat u Španiji“, 60-62.

244 RGASPI, 495-277-17, fol. 66-67, Izjava Vlajka Begovića, 10. februar 1938.

245 ARS, Fond Dedijer 1979, 274, „Najvažniji razgovor sa Josipom Kopinićem“, 5. septembar 1989.

246 Nakon učešća u gerilskim operacijama u Ekstremaduri, Kopinić je u decembru 1936. premješten u Kartahenu na mjesto zamjenika komandanta podmornice, februara 1937. sa flotom na sjeverni front, a od jeseni je angažovan u vojnodiplomatskoj službi Republike. Tada u Parizu upoznaje Tita, kome će pružati pomoć u borbi za preuzimanje funkcije sekretara KPJ. RGASPI, 545-6-1525, biografija 1114; Vjenceslav Cenčić, *Enigma Kopinić*, I, (Beograd: Rad, 1983), 47-98.

247 AJ, 724, I-B/10, Kontrolna komisija, 43, izjava R. Filipčeva.

248 RGASPI, 545-6-1536, fol. 11-13, Sur le service de Sûreté Militaire, 23. oktobar 1939.

nosi i na revolucionarni rat u Jugoslaviji.²⁴⁹ Naučnu legitimaciju narativu o sumnjivim smrtima brzo je dao Branislav Gligorijević, jedan od prvih predstavnika akademskog revizionizma. Uzgred pominjući Parovićeve pogibiju u svojoj studiji o nacionalnom pitanju i KPJ, on dodaje da „ostaje zagonetno“ da li se to desilo na frontu, „kako je to zvanično objavljeno, ili su ga ubili Staljinovi agenti“.²⁵⁰ Sa druge strane, Simić u svojim ranijim radovima ne tretira pitanje Parovićeve smrti, nego se Titom bavi iz vizure denuncijacija. Koristeći kombinaciju arhivskih izvora iz Moskve i Beograda, on Titu imputira krivicu za smrt drugova o kojima je davao podatke nadređenima u IK KI.²⁵¹ Naravno, radi se o neosnovanim i logički prenategnutim konstrukcijama, sa konflacijom logički razdvojenih elemenata. Mi ovdje nemamo prostora za detaljniju analizu, ali ćemo ponoviti nekoliko osnovnih argumenata. Prvo, tvrdnja da je Titovo pisanje karakteristika o drugim članovima KPJ za Kadrovski odjel IK KI tokom 1935–1936. jednako radu za NKVD, koju je plasirao Simić a zatim je nekritički preuzeli Gligorijević i Marković,²⁵² nije tačna. Osim što je ovu tvrdnju doveo u pitanje Bondarev,²⁵³ njenu je nelogičnost dalje elaborirao jedan od autora ovoga članka.²⁵⁴ Na drugom mjestu, a s tim u vezi, karakteristike je neopravdano posmatrati van njihove suštinske namjene: kontrolne provjere međuljudskih odnosa i kadrovskih kapaciteta unutar jedne ilegalne organizacije kakva je bila KPJ. Izjave o drugovima nisu bile „guranje u leđa“ u „pakao čistki“,²⁵⁵ nego, kako jasno argumentuje Vilijam Čejs, dio sasvim uobičajene i razumljive procedure.²⁵⁶ Otuda su besmislene konstrukcije da će Titova, inače vrlo odmjerena, karakteristika o Gorkiću, koju i Pero Simić i Silvin Ajlec tretiraju kao denuncijaciju, dovesti do njegovog stradanja, i to tek nakon dvije i po godine neprekinutog rukovođenja partijom.²⁵⁷

Uostalom, postavlja se i pitanje tačnosti informacija koje se daju u izjavama, što jasno pokazuje slučaj Ivana Gržetića: iako će ga NKVD uhapsiti

249 Vukliš, *Sjećanje na Španiju*, 133.

250 Branislav Gligorijević, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992), 321.

251 Симић, *Светац и магле*, 35–36, 68–79; Симић, *Тито феномен 20. века*, 52–72, 94–98.

252 Gligorijević, *Kominternu*, 311, 330; Марковић, Кеџмановић, *Тито, поговор*, 48.

253 Никита В. Бондарев, „Сима Марковић – московске године (1935–1938)“, *Друштвено-политичка и научна мисао и дело Симе Марковића*, ур. Александар Костић, (Београд: Српска академија наука и уметности, 2013), 50–51.

254 Gužvica, *Prije Tita*, 5–7, 49–50, 73–74.

255 Марковић, Кеџмановић, *Тито, поговор*, 50.

256 William J. Chase, *Enemies within the Gates? The Comintern and Stalinist Repression, 1934–1939*, (New Haven and London: Yale University Press, 2001), 7, 22–24.

257 Симић, *Тито феномен 20. века*, 53–54, 94–95; Silvin Eiletz, *Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935–1940*, (Celovec: Mohorjeva založba, 2008), 43–45; uporediti sa: Bondarev, *Misterija Tito*, 71–77.

pod iskonstruisanim optužbama, on je zaista bio kriv za prekršaje poput alkohlizma i seksualnog uznemiravanja.²⁵⁸ Svakako, NKVD je eventualno posegnuo za kadrovskim dosijeima, ali ova činjenica u retrospekciji ne mijenja gotovo ništa. Što se tiče kasnije faze staljinske represije, dodatan element straha uslovio je i veći oprez. To je posebno jasno kada gledamo Titovu izjavu iz jeseni 1938. o njegovim vezama sa već uhapšenim i strijeljanim komunistima,²⁵⁹ a što postaje još jasnije ako je uporedimo sa paralelnom izjavom koju je pisao Vladimir Ćopić.²⁶⁰ Istini za volju, Simić će zbog „načela objektivnosti“ napomenuti kako su i drugi komunisti pisali karakteristike, ali je po njemu „ogromna“ razlika u tome što je Tito jedini uspio da „iznese živu glavu“,²⁶¹ što je naučno bezvrijedno, teleološko objašnjenje, koje je samo sebi svrha. U konačnici, ostaje potpuno nedokazana tvrdnja da je Tito „pisac ubilačkih partijskih karakteristika za konkurente“.²⁶² Kao izuzetak koji potvrđuje pravilo, ona se može primijeniti isključivo na slučaj Petka Miletića.²⁶³

Sama Španija ulazi u vidokrug kasnijih Simićevih radova. Kada je u pitanju Parovićeve smrt, ključna prekretnica za Simića je „senzacionalno otkriće“ Dedijerovih bilješki koji se čuvaju u njegovom ličnom fondu u Arhivu Slovenije. Iako se radi o spisima pomoćnog karaktera (sažeci iz neposrednih ili telefonskih razgovora, podsjetnici, ispisi iz korespondencije i slično) i vrlo različitog kvaliteta (nekada su to rukopisne bilješke od par rečenica), koji su uglavnom nastali 80-ih godina, Simić je ove papire proglasio „dokumentima“. Jedan se odnosi i na Parovića. Naime, Simić citira Dedijerovu notu razgovora sa Leom Matesom iz septembra 1983, po kojoj je Mates, „verno, od reči do reči“, četiri decenije kasnije, prenio jedno „veliko otkriće“. Tito je u Matesovoj kući u Zagrebu 1941, komunistkinji Anki Butorac, udovici Blagoja Parovića (ubile su je ustaše 1942), rekao: „Ja sam tvoga druga poslao u Španiji u smrt!“ Simić ovo prihvata kao dokaz,²⁶⁴ a Pirjevec kao priznanje,²⁶⁵ mada niko ne nudi objašnjenje: kakvu funkciju bi ovo *priznanje* imalo, pred svjedocima,

258 O slučaju Gržetića, vidjeti: Gužvica, *Prije Tita*, 45–51.

259 Gužvica, *Prije Tita*, 122–123; Симић, *Светац и магле*, 79–83.

260 RGASPI, 495–277–191 (I), fol. 175–190, izjava Vladimira Ćopića.

261 Симић, *Тито феномен 20. века*, 151.

262 Бојан Димитријевић, *Ранковић: други човек*, (Београд: Vukotić media, 2020), 19.

263 Prema našem mišljenju, Tito se može smatrati odgovornim za smrt dvojice ljudi koji su pomenuti u ovom tekstu: Petka Miletića i Živojina Pavlovića. Za Miletića on snosi *indirektnu* krivicu, jer je o njemu davao izuzetno kompromitujuće informacije, znajući da bi takve optužbe u tom kontekstu dovele ne samo do potvrde isključenja iz KPJ nego i do mogućeg hapšenja. Naravno, važno je znati da se i Miletić zaputio u Moskvu sa jednako malignim namjerama prema Titu. Što se tiče Pavlovića, *direktna* odgovornost Tita je sasvim jasna, pošto su Pavlovića zarobili i strijeljali komunisti u jesen 1941. u Užicu.

264 Симић, *Тито феномен 20. века*, 89.

265 Pirjevec, *Tito and His Comrades*, 37; Pirjevec, *Tito i drugovi*, 60.

ako je Mates uopšte dobro čuo, shvatio, zapamtio i ponovio izgovorene riječi sa distance od preko četrdeset godina? Ako je za Tita, što se tiče javnosti i partijskog članstva, Blagoje Parović ostao „jednim od najboljih članova“ KPJ, što i sam Simić primjećuje,²⁶⁶ a najbolji članovi se ipak ne šalju *namjerno* u smrt, gdje je logički smisao iza navodno izgovorenih riječi? Tražeći odgovor, mi se pitamo sljedeće: da li postoji mogućnost da se Tito u sarkastičnom maniru osvrtao na već opisane glasine po kojima je CK KPJ, sada na čelu s njim, kriv za smrt Blagoja Parovića? Ili je možda, jednostavno, a na neki način i metaforično, izrazio žaljenje zbog njegove smrti?

Pošto ovakvi „dokumenti“ svakako nisu dovoljni, Simić je morao vršiti manipulativno konstruisanje narativa. Tako je izmislio podatak da je Tito „po nalogu Moskve“ Parovića krajem 1936. razriješio dužnosti organizacionog sekretara KPJ,²⁶⁷ što je, vidjeli smo ranije, elementarno nepoznavanje biografija ljudi o čijoj smrti piše. Slično je postupio i sa Begovićem, Titovim tobožnjim španskim dželatom. Osim što je prepisao netačnu Dedijerovu bilješku da je Begović „bio zamenik šefa NKVD-a u Internacionalnim brigadama“, podrugljivo se osvrnuo na činjenicu da mu je Tito dodijelio Partizansku spomenicu, „kao da se s njim od početka rata borio“, a zapravo je rat „proveo u Francuskoj“.²⁶⁸ Simić je potpuno ignorisao činjenicu da je Begović bio interniran po francuskim logorima i zatvorima, sve do bjegstva u jesen 1943, kada ulazi u pokret otpora. Konačno, eksploatišući Dedijerov „štab za likvidacije“, Simić prepričava sve, ali zato zaboravlja da pomene i Gorkićevu navodnu ulogu. Ona se jednostavno ne uklapa.

Naravno, teorija po kojoj je Tito naredio Parovićevo ubistvo dok je Gorkić još živ je neosnovana, kao i tvrdnja o motivu, naime, da je Tito time uklonio glavnog konkurenta. Niti je mjesto šefa KPJ bilo upražnjeno, niti izvori ukazuju na mogućnost da je Parović imao izgleda da na to mjesto dođe, niti je izvjesno da bi se Tito usudio vršiti privatnu likvidaciju, a ne znamo kako bi je drugačije nazvali nego privatnom. Primjer traženja dlake u jajetu je Titova karakteristika o Paroviću iz marta 1935, u kojoj Tito jasno kaže da Parovića poznaje samo sa pozitivne strane, te da je on „pravi proleter, mada ima i obrazovanje i teoretsku obuku“. Svakome ko poznaje osnove i vokabular marksizma bilo bi jasno da se radi o izuzetnoj pohvali, jer Parović ispunjava arhetip *intelektualno samoizgrađenog proletera*. Ipak, da se čitalac ne bi zbunio, Simić, za svaki slučaj, unaprijed napominje kako riječ „mada“ otkriva Titovu nevjericu „da obrazovan čovek može da ima i pozitivne osobine“.²⁶⁹

266 Симић, *Тито феномен 20. века*, 91.

267 *Isto*, 89.

268 *Isto*, 90, 92.

269 *Isto*, 56.

Pored izmišljanja nepostojećeg motiva, Simić nikada nije donio odgovornu autorsku odluku i propisno strukturisao argumentaciju, nego je samo izložio sve ono što Tita predstavlja u lošem svjetlu, makar sve to bilo i protivrječno. Način navodnog ubistva nikada nije objašnjen. Ne u tehničkom smislu, jer nam ne treba posebna pamet da izmaštamo metak u leđa prilikom juriša na neprijateljske položaje, čak i ako nam tu ostaje vrlo nesiguran detalj o mogućim svjedocima. Ono što je ostalo nedorečeno je, takoreći, sve ostalo: ko je kome, kada, kroz koju vezu (formalnu ili neformalnu), sa kojim ciljem i pod kojim stvarnim motivom, naložio da se Parović ukloni? Ko je bio sa tim upoznat? Kako je to organizovano? Kako se to uklapa u Parovićevo brzo komesarsko postavljenje i upućivanje na front? Može se postaviti još mnogo pitanja, ali ni na jedno se ne može dati smislen odgovor. Time smo upućeni i na konačno pitanje: da li je takozvana „zvanična verzija“ ipak jedina smisljena?

Nikada dokazana veza Tita i Španije oduvijek je plijenila maštu pisaca. Decenijama su se množili zanimljivi kurioziteti, koje je među prvima sakupio novinar Borislav Lalić.²⁷⁰ Razni pisci su ove kuriozitetne kasnije uzimali za ozbiljno. Simić je koristio nekoliko poluinformacija u knjizi *Svetac i magle*,²⁷¹ da bi ga na dodatno traganje nagnalo otkriće kratke biografske bilješke od četiri pasusa, napisane u Moskvi sredinom 50-ih godina, prema kojoj je Tito učestvovao u „nacionalno-revolucionarnom ratu španskog naroda“. Iako se radi o izvoru drugog reda,²⁷² Simić je njime bio ponukan da ozbiljnije shvati sve do tada zapisane natuknice o mogućim španskim vezama Josipa Broza, makar one bile među sobom protivrječne, a ponekad i nemoguće. Mi ovdje nemamo prostora da se osvrćemo na njih, ali nećemo mnogo pogriješiti ako kažemo da nije od krucijalnog značaja što je o tome pisao *New York Times* 1942, što su njegovo špansko učešće pretpostavljale njemu neprijateljske obavještajne službe, što je *L'Aurore* 1966. povezao Titovo preuzimanje KPJ sa neka kvim nepostojećim „masakrom“ u Španiji s kraja 1936, pa ni to što je nekoliko pojedinaca pola vijeka docnije govorilo da je poznavalo Tita iz Španije.²⁷³

Konačno, „Pandorinu kutiju“ Titove španske epizode, kaže Simić, „otvorio je i njegov lični prijatelj Josip Kopinič“, koji je Dedijeru otkrio da je Broz bio „kontrolor Četvrtog odseka“ (*sic*), koji je u Španiju išao na „inspekcijska putovanja, na dan-dva“, kao šef već pomenutog „štaba za likvidacije“ (*sic*). Pošto smo o Dedijerovim pričama prethodno govorili i utvrdili za šta

270 Борислав Лалић, „Титова шпанска легенда“, *НИН*, 11. мај 1980, 40–41.

271 Симић, *Светац и магле*, 36–38.

272 Очигледно је у питању биографски запис кабинетског типа, за који не знамо да ли је настао на основу примарних, а данас и даље недоступних извора, или пак провизорно, на основу јавно доступних информација.

273 Симић, *Тито феномен 20. века*, 82–84; Симић, *Деспот, Тито – строго поверљиво*, 70–71.

Kopinič može (i ne može) biti pouzdan izvor, dodaćemo sljedeće: prvo, tvrdnja da je Moris Torez „potvrdio“ Kopiničevo „priznanje“ a da su preko Torea tekle „sve poverljive sovjetske direktive za Španiju“ sasvim je besmislena; drugo, Simić ne pominje cijelu strukturu razgovora Dedijera i Kopiniča iz 1989, gdje se vidi da je Dedijer prvi prepričao francuski „dokument“, a da se Kopinič zatim nadovezuje na priču; treće, Simić „dodatnu kredibilnost“ imputira kroz tvrdnju da je Kopinič i sam „bio zadužen za likvidacije trockista“, što je neozbiljna dekontekstualizacija podataka iz jednog Kopiničevog izvještaja za OMS.²⁷⁴

Svijest o suštinskoj manjkavosti ovih „dokaza“ uporno nameće potrebu da se stalno traže novi, ma koliko sitni. Ta nenaučno motivisana upornost često dobija tragikomične rezultate, te je edipovsko dezavuisanje nekada očinske figure nužno dobilo i slikovit homoerotski zaokret. Tako je izvjesni publicista Željko Zirojević „otkrio“ 2008. godine „potpuno nepoznatu sliku“ Tita u Girsu, francuskom logoru za interbrigadiste, kako se tušira. Radi se o fotografiji neidentifikovanog veterana kojem se lice nazire iz daleka. „Drug Tito gologuzan“ glasili su prikladni novinski naslovi, uz afirmacije Zvonimira Despota, Pera Simića i Miroslava Šere Todorovića, te jedno „možda“ u knjizi Predraga Markovića. Ono što je posebno zanimljivo za ovaj slučaj jeste činjenica da je „gologuza“ fotografija „otkrivena“ u istoj knjizi iz 1961. u kojoj je štampana fotografija mrtvog Parovića. Pošto argument o sporom štampanju više nije bio ubjedljiv, ova knjiga je, biće dodatno rečeno, „volšebno nestala“.²⁷⁵ Ne znamo, doduše, kako je nestala ako samo dostupni elektronski katalogi (i dalje nepotpuni) pokazuju kako najmanje 175 biblioteka u bivšoj Jugoslaviji posjeduju po jedan ili više primjeraka ove knjige. Najzad, ovo „otkriće“ ukazuje na katastrofalne nekonsistentnosti u datim narativima. Kako je moguće da Tito bude na dva mjesta u isto vrijeme? Dok se kao *de facto* ratni zarobljenik tušira pod Pirinejima, on putuje iz Moskve, preko Lenjingrada, Kopenhagena i Pariza u Jugoslaviju, da bi u Bohinjskoj Bistici okupio provizorno partijsko rukovodstvo.

Pokušavajući uporno da ga smjesti u prostor, Simić je „gologuzom“ Titu pridavao tuđe alijase. Tako mu pripisuje „španski“ pseudonim August Becker,²⁷⁶ zbog cedulja koje se nalaze u njegovom moskovskom dosijeu, sa dvije

274 Симић, *Тито феномен 20. века*, 84–86. Uporediti: ARS, Fond Dedijer (1979), 274, „Najvažniji razgovor sa Josipom Kopiničem“, 5. septembar 1989; Тимофејев, *Руси и Другу светску рат*, 186–187.

275 „Drug Tito gologuzan“, *Glas javnosti* (Beograd), 27. avgust 2008; „Španac“, *Kurir* (Beograd), 29. avgust 2008; Zvonimir Despot, „Tito je bio šef stožera NKVD-a za likvidacije trockista u Španjolskoj“, *Večernji list* (Zagreb), 7. januar 2012; Марковић, Кецмановић, *Тито, поговор*, 52. Vidjeti fotografiju u: *Naši Španci: Zbornik fotografija*, 303.

276 Симић, *Тито феномен 20. века*, 85.

adrese, jednom u Barseloni i drugom u Albaseti, uz napomenu da je moguće slanje i aviopoštom.²⁷⁷ Međutim, August Beker je bio alias njemačkog komuniste Paula Štuberga, instruktora u 27. diviziji Narodne armije,²⁷⁸ u kojoj je bilo i nekoliko Jugoslovena. Pravo je pitanje šta cedulje za korespondenciju sa Štubergom rade u Titovom dosijeju, ali Simić očigledno nije bio sposoban ni da ga postavi. Dalje, naglasili bismo kao posebno komičan slučaj u kojem Pero Simić i Zvornimir Despot karakteristiku o Ćopiću u Španiji pripisuju Titu, što je tobože krunski dokaz da je tamo bio, jer u zaglavlju stoji potpis „Sverčevski K. K. (Valter)“.²⁷⁹ Nekako im je promaklo da je Karol Sverčevski (takođe Valter), jedan od najpoznatijih likova Španskog građanskog rata, koji je ujedno bio nadređen Ćopiću kao komandant divizije, pa je stoga bio pozvan da o njemu napiše karakteristiku.

Možda je ovdje oportuno postaviti pitanja o jednom dokumentu koji Simić i Despot objavljuju u svom zborniku dokumenata, dok ignorišu njegov sadržaj. Osvrćući se jeseni 1938. u izvještaju za Kominternu na svoje nekađanje navodne probleme sa Gorkićem, Tito kaže da je „u ljeto 1937. godine ozbiljno razmišljao“ kako „da izađem iz PB CK [KPJ] na taj način što bih se izborio za odluku CK da pođem u Španiju, kada završim najvažnije zadatke u zemlji“.²⁸⁰ Ako je Tito opasan sovjetski obavještajac, štaviše egzekutor ili „kontrolor“ u Španiji, zašto bi mu trebala dozvola jugoslovenskih drugova iz CK KPJ, u toj funkciji nenadležnog i potpuno nevažnog? Zašto bi o tome na takav način pisao Kominterni, čiji je rad NKVD-u potpuno poznat, ili, kako Simić frazira, Kominterni koja je prepuna agenata? I ako je prethodna pretpostavka pogrešna, a on je već bio u Španiji, zašto to ne kaže ni u ovom ni u bilo kojem onovremenom dokumentu?

Ipak, mi smo danas u obavezi da postupamo odgovorno prema dostupnim informacijama. Nemoguće je izričito reći da Tito uopšte nije bio u Španiji. On je i sam kriv za konfuziju, pošto je u engleskoj verziji autobiografije iz 1952. napisao kako se, doduše, nije tamo borio, „iako bih to bio volio“, ali jeste „jednom kratko posjetio Španjolsku i proveo svega jedan dan u Madridu“.²⁸¹ Šta stoji iza ovih riječi, za sada je nepoznato. S obzirom na dostupne izvore, kontekst i solidno utvrđenu hronologiju njegovog kretanja, moguće je iznijeti predviđanje kako će eventualno nove činjenice koje pokazuju da je Tito tokom rata zaista kročio na tlo Španije, u odnosu na do sada izmašta-

277 RGASPI, 495-277-21, cedulje sa španskim adresama.

278 RGASPI, 545-6-350, fol. 15, „Becker August (Heinrich Vonk)“.

279 Симић, Деспот, *Тито – строго поверљиво*, 69.

280 *Isto*, 89.

281 Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I, (Zagreb – Rijeka: Mladost, Liburnija, Spektar, 1980), 552.

ne, biti sasvim antiklimaktične. S tim u vezi, možemo postaviti jednu hipotezu koja se bazira na jednom od izvora na koji se referiše Simić i koji pominju Pirjevec i Avgust Lešnik.²⁸² Svakako je važno naglasiti da je ovo zapravo jedini izvor iz prve ruke koji je pomenut u dosadašnjoj literaturi, ako u njih ne ubrajamo naknadna priviđanja o kojima je pisao Lalić. Radi se o *objavljenim* memoarima švedske komunistkinje Gusti Stridsberg, koja tvrdi da je u Barseloni kratko razgovarala sa njoj nepoznatim čovjekom za kojeg je kasnije shvatala da se radi o Titu.²⁸³ Hipotezu ćemo razraditi drugom prilikom, ali je već sada jasno da bi se taj kratki razgovor, koji se zbiva u proljeće 1938, mogao logički uklopiti u strukturu utvrđenih činjenica, doduše, bez mnogo fantazija.

REZIME

U radu je analiziran način na koji je iskrivljavan i suštinski negiran istorijski narativ o smrti Blagoja Parovića. Studija slučaja, odnosno razmatranje jedne konkretne istorijske kontroverze, autorima je omogućila da se upuste u analizu šireg procesa revizionizma, najprije u jugoslovenskoj, a zatim i u srpskoj historiografiji. Na taj način su dekonstruisali neutemeljene hipoteze koje su prerasle u svojevrsan istorijski mit. U članku je najprije detaljno prikazano djelovanje Blagoja Parovića u Španiji tokom rata, kao i okolnosti njegove smrti. Uporedo je prikazan i širi kontekst Staljinovih čistki jugoslovenskih kadrova, propast akcije „La Corse“, kao i odnosi koji su vladali među jugoslovenskim komunistima u Parizu i u Španiji. Na osnovu predstavljenih istorijskih činjenica, autori su se zatim upustili u detaljnu analizu načina na koji je su publicisti, ali i akademski ugledni istoričari, u svojim tekstovima predstavili neutemeljene tvrdnje formirane bez relevantnih istorijskih dokaza, isključivo na osnovu neproverenih usmenih kazivanja.

SOURCES AND LITERATURE

- Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH). Lični fond Čede Kapora.
- Arhiv Jugoslavije: Zbirka 135, Državni sud za zaštitu države; Fond 334, Ministarstvo inostranih poslova KJ; Zbirka 516 MG, Memoarska građa; Zbirka 507 CK KPJ – emigracija u Francuskoj; Zbirka 724, Jugoslovenski dobrovoljci u Španskom građanskom ratu; Zbirka 790/1 KI, Komunistička internacionala – Sekcija KPJ.

282 Pirjevec, *Tito and His Comrades*, 37; Avgust Lešnik, „Uloga KPJ u regrutovanju jugoslovenskih interbrigadista za republikansku Španiju“, *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam: (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, ur. Milo Petrović, (Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2014), 239.

283 Stridsberg, *Mojih pet življenj*, 413–414.

- Arhiv Republike Slovenije: Fond 1546, Zbirka biografija istaknutih komunista i drugih javnih ličnosti; Fond 1979, Lični fond Vladimira Dedijera.
- Istorijski arhiv Beograda. Fond 2821, Legat Vlajka Begovića.
- Ruski državni arhiv socio-političke istorije (Rossijskij gosudarstvennyj archiv social'no-političkoj istorii): Fond 495, Izvršni komitet Komunističke internacionale; Fond 545, Internacionalne brigade španske republikanske vojske.
- Associazione italiana combattenti volontari antifascisti di Spagna. *La Spagna nel nostro cuore*. Milano: AICVAS, 1996.
- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*. Zagreb: Globus, 1990.
- Batričević, Đuro. *Burni život Adolfa Muka*. Podgorica: Pobjeda, 2002.
- Belić, Stevan. *Na bojnim poljima Španije*. Beograd: Narodna armija, 1970.
- Belić, Stevan. „Stvaranje bataljona ‘Đaković’ u Španiji“. *Prilozi za istoriju socijalizma* I/1964, 307–335.
- „Blagoe Parovič (Šmidt)“. *Kommunističeskij internacional* (Moskva) 7/1937, 82. (Cyrillic)
- *Blagoje Parovič, Izabrani spisi*, I, ur. Nadežda Jovanović, Đorđe O. Piljević. Beograd: Glas, 1976. (Cyrillic)
- Bondarev, Nikita. *Misterija Tito: moskovske godine*. Beograd: Čigoja štampa, 2013.
- Bondarev, Nikita V. „Sima Marković – moskovske godine (1935–1938).“ *Društveno-politička i naučna misao i delo Sime Markovića*, ur. Aleksandar Kostić, 43–56. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2013. (Cyrillic)
- Calic, Marie-Janine. *Tito: Vječni partizan*. Zagreb: Fraktura, 2022.
- Cenčić, Vjenceslav. *Enigma Kopinič*, I. Beograd: Rad, 1983.
- Chase, William J. *Enemies Within the Gates? The Comintern and Stalinist Repression, 1934–1939*. New Haven and London: Yale University Press, 2001.
- Čolaković, Rodoljub. *Kazivanje o jednom pokoljenju*, II. Sarajevo: Svjetlost, 1968. (Cyrillic)
- Čolaković, Rodoljub. *Kazivanje o jednom pokoljenju*, III. Sarajevo: Svjetlost, 1972. (Cyrillic)
- Dedijer, Vladimir. „Kako je poginuo Blagoje Parovič“. *Politika*, 29. april 1990, 21. (Cyrillic)
- Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I. Zagreb – Rijeka: Mladost – Liburnija – Spektar, 1980.
- Dedijer, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, II. Rijeka – Zagreb: Liburnija – Mladost, 1981.
- Dedijer, Vladimir. *Veliki buntovnik Milovan Đilas*. Beograd: Prosveta, 1991.
- Despot, Zvonimir. „Tito je bio šef stožera NKVD-a za likvidacije trockista u Španjolskoj“. *Večernji list*, 7. januar 2012.

- Dević, Nemanja. *Za Partiju i Tita: Partizanski pokret u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Službeni glasnik, 2021. (Cyrillic)
- Dimitrijević, Bojan. *Ranković: drugi čovek*. Beograd: Vukotić media, 2020. (Cyrillic)
- *Dimitrovac: list bataljona „Dimitrov“*, ur. Veljko Vlahović, fototipsko izdanje. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968.
- „Dimitrovci na fronti Harama“. *Dimitrovac* (Madrid), 15. maj 1937, 1.
- Dolenc, Ervin. *Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- „Drug Tito gologuzan“. *Glas javnosti*, 27. avgust 2008. Online.
- Đorđević Lopačov, Svetislav. *Sećanja*. Beograd: Politika, 1994. (Cyrillic)
- Eby, Cecil. *Comrades and Commissars: The Lincoln Battalion in the Spanish Civil War*. University Park, PA: Pennsylvania State University, 2007.
- Eiletz, Silvin. *Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935–1940*. Celovec: Mohorjeva založba, 2008.
- Galović, Milan. „Šta Rusi znaju o Titu“. *Politika*, 28. oktobar 2013. Online. (Cyrillic)
- Gavrilović, Slobodan. *Arhivska građa o Živojinu Pavloviću*. Užice: Istorijski arhiv Užice, 2001.
- Gavrilović, Slobodan. *Živojin Pavlović i Bilans sovjetskog termidora: politička biografija*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008. (Cyrillic)
- Gligorijević, Branislav. *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992.
- Goldstein, Slavko, Ivo Goldstein. *Tito*. Zagreb: Profil, 2015.
- Gončín, Milorad. „Sumnja i neistina – neće proći“. *Politika*, 6. maj 1990, 21. (Cyrillic)
- Gorkić, Milan. „Stjegonoše slobode i napretka“. *Proleter* (Pariz) XIII/5, maj 1937, 13.
- Guerlain, Quentin. *Nom de Guerre: Ivan: American Intelligence Officer in the Spanish Civil War*. Novato, CA: Quentin Guerlain Publishing, 2017.
- Gužvica, Stefan. „Kamilo Horvatin: Zaboravljeni kandidat za generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije“. *Historijski zbornik* 72/1 (2019), 139–164.
- Gužvica, Stefan. *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936–1940*. Zagreb: Srednja Europa, 2020.
- Jakšić, Božidar. *Svest socijalnog protesta*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1986.
- Jokić, Momčilo. *Tajni dosije Josip Broz*. Arandelovac: Grafopak, 2004.
- Jovanović, Miroslav, Radivoj Radić. *Kriza istorije: srpska historiografija i društveni izazovi kraja 20. i početka 21. veka*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2009. (Cyrillic)

- Jovanović, Nadežda. „Milan Gorkić (prilog za biografiju).“ *Istorija 20. veka* 1/1983, 25–56.
- Kantorowicz, Alfred. *Tschapaiew: Das Bataillon der 21 Nationen*. Madrid: Torrent, 1938.
- Kirschenbaum, Lisa A. *International Communism and the Spanish Civil War: Solidarity and Suspicion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Kuljić, Todor. *Sećanje na titoizam*. Beograd: Čigolja štampa, 2011.
- Lalić, Borislav. „Titova španska legenda“. *NIN*, 11. maj 1980, 40–41. (Cyrillic)
- Lecœur, Auguste. *Le partisan*. Paris: Flammarion, 1963.
- Lemesle, Hervé. „Des Yougoslaves engagés au XXe siècle: Itinéraires de volontaires en Espagne républicaine“. Doktorska disertacija, Université de Paris I, Pantheon – Sorbonne, 2011.
- Lešnik, Avgust. „Uloga KPJ u regrutovanju jugoslovenskih interbrigadista za republikansku Španiju“. *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam: (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*, ur. Milo Petrović, 231–249. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2014.
- Longo, Luigi. *Internacionalne brigade u Španjolskoj*. Zagreb: Epoha, 1967.
- Mari, Žan-Žak. *Trockizam i trockisti*. Beograd: Polinom, 2011.
- Marković, Moma. *Sazrevanje revolucije (Sećanja 1931–1941)*. Beograd: BIGZ, 1984. (Cyrillic)
- Marković, Predrag J., Vladimir Kecmanović. *Tito, pogovor*. Beograd: Službeni glasnik, 2012. (Cyrillic)
- Maslarić, Božidar. *Moskva – Madrid – Moskva*. Zagreb: Prosvjeta, 1952.
- Miladinović, Veljko. „Tito ubijao komuniste u Španiji“. *Press*, 25. avgust 2011. Online.
- *Naši Španci: Zbornik fotografija i dokumenata o učešću jugoslovenskih dobrovoljaca u španskom ratu 1936–1939*, ur. Aleš Bebler. Ljubljana: Španski borci Jugoslavije, 1961.
- Nikolić, Kosta. *Mit o partizanskom jugoslovenstvu*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2015. (Cyrillic)
- Očak, Ivan. *Braća Cvijići*. Zagreb: Spektar, Globus, 1982.
- Očak, Ivan. *Gorkić: život, rad i pogibija*. Zagreb: Globus, 1988.
- Očak, Ivan. *Vojnik revolucije: Život i rad Vladimira Čopića*. Zagreb: Spektar, 1980.
- Pavlaković, Vjeran. *Yugoslav Volunteers in the Spanish Civil War*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2016.
- Petranović, Branko. *Jugoslavija 1918–1988*, knj. 1: Kraljevina Jugoslavija 1914–1941. Beograd: Nolit, 1988.

- Piljević, Đorđe O. *Čovek ideja i akcije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2001. (Cyrillic)
- Pirjevec, Jože. *Tito i drugovi*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.
- Pirjevec, Jože. *Tito and His Comrades*. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2018.
- Pjatnickij, Vladimir Iosifovič. *Osip Pjatnickij i Komintern na vesach istorii*. Minsk: Harvest, 2004. (Cyrillic)
- Previšić, Martin. *Goli otok; istorija*. Beograd: Vukotić media, 2023.
- *Revolucija pod okriljem Kominterne: Izabrani spisi Milana Gorkića*, prir. Božidar Jakšić. Beograd: Filip Višnjić i Književne novine, 1987.
- Richardson, R. Dan. *Comintern Army: The International Brigades and the Spanish Civil War*. Lexington KY: The University Press of Kentucky, 1982.
- Simić, Pero. *Kada Tito, Kako Tito, Zašto Tito*. Beograd: Akvarijus, 1989.
- Simić, Pero. *Tito agent Kominterne*. Beograd: ABC Product, 1990.
- Simić, Pero. *Tito fenomen 20. veka*. Beograd: Večernje novosti, Službeni glasnik, 2012. (Cyrillic)
- Simić, Pero. *Svetac i magle: Tito i njegovo vreme u novim dokumentima Moskve i Beograda*. Beograd: Službeni list SCG, 2005. (Cyrillic)
- Simić, Pero, Zvonimir Despot. *Tito – strogo poverljivo: arhivski dokumenti*. Beograd: Službeni glasnik, 2010. (Cyrillic)
- Skoutelsky, Rémi. *L'espoir guidait leurs pas*. Paris: Grasset, 1998.
- Stridsberg, Gusti. *Mojih pet življenj*. Maribor: Obzor, 1971.
- Swain, Geoffrey. *Tito: A Biography*. London: I.B. Tauris, 2011.
- Swain, Geoffrey. „Wreckage or Recovery: A Tale of Two Parties.“ *In Search of Revolution: International Communist Parties in the Third Period*, ed. Matthew Worley, 129–151. London: I.B. Tauris, 2004.
- „Španac“. *Kurir*, Beograd, 29. avgust 2008. Online.
- *Španija 1936–1939*, I–V, ur. Čedo Kapor. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1971.
- *Španjolska 1936–1939: Prilozi sa znanstvenog savjetovanja*, ur. Ljubo Boban. Zagreb: JAZU i Globus, 1989.
- Timofejev, Aleksej. *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941–1945*. Beograd: INIS, 2014. (Cyrillic)
- Tito, Josip Broz. *Sabrana djela*, I–X, ur. Pero Damjanović. Beograd: Komunist, 1982.
- Theweleit, Klaus. *Male Fantasies*, I–II. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2003.
- Todorović, Miroslav. *Hohštapler*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2003.
- Udovički, Lazar. „Kako je poginuo Parović“. *Politika*, 12. januar 1982. (Cyrillic)
- Udovički, Lazar. *O Španiji i španskim borbama*. Beograd: Studentska knjiga, 1991.

- „Visoko odlikovanje“. *Dimitrovac* (Madrid), 23. juli 1937.
- Volodarsky, Boris. *Stalin's Agent: The Life and Death of Alexander Orlov*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Vujasinović, Todor. *Blagoje Parović: građa za biografiju*. Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1955.
- Vujošević, Ubavka. *Nestajali netragom: Jugosloveni – žrtve političke represije i stalinističkih čistki u Sovjetskom Savezu 1927–1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019.
- Vukliš, Vladan. „Jugosloveni, Španski građanski rat i ratna emigracija“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Banjoj Luci, 2022. (Cyrillic)
- Vukliš, Vladan. „Operacija La Corse: Neuspjeli pokušaj transporta jugoslovenskih dobrovoljaca u Španiju 1937. i njegove posljedice“. *Sineza: Časopis za humanističke i društvene nauke* 4/1 (2023), 7–38. (Cyrillic)
- Vukliš, Vladan. *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj historiografiji i memoaristici 1945–1991*. Banjaluka: Arhiv Republike Srpske, Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske, 2013.
- Vuković, P. „Blagoje Parović Šmit“. *Proleter* (Pariz) XIII/9, avgust 1937, 11–12.

SUMMARY

MALE FANTASIES: THE DEATH OF BLAGOJE PAROVIĆ

ABSTRACT: The merging of historiography with pseudo-scholar journalism created numerous problems in the understanding of historical events. The case of the death of Blagoje Parović, which is analyzed in detail in this paper, stands out as particularly illustrative. Through comparative, politically connected biographies of Parović, Milan Gorkić, and Josip Broz Tito, the authors explain in detail the activities of Parović in Spain and the circumstances of his death. After this, they turn to the period from the middle of 1937, when the combined consequences of the new wave of the “Great” Purge in the Soviet Union, the failure of the “La Corse” action, the detention of Adolf Muk before the police, the disappearance and judicial killing of Milan Gorkić lead to a tightening of interpersonal relations both in Paris and among Yugoslav volunteers in Spain. To properly explain these trends, claims that can be found in journalism and historiography were also introduced into the analysis. With such a setting of the historical context, it was possible to trace the genesis of the myth of Parović’s murder, while following its permutations in the latter’s journalism and literature, with special reference to the works of Vladimir Dedijer and Pero Simić, who took over and further developed the given mythologems. The authors also take a critical look at the work of historians who took over the pseudo-scholar claims of Dedijer and Simić and thus gave them historiographical and academic credibility.

KEY WORDS: Blagoje Parović, Josip Broz Tito, Milan Gorkić (Josip Čižinski), Spanish Civil War, Vlajko Begović, Vladimir Dedijer, Pero Simić, Comintern, Božidar Maslarić, Battle for Brunete, a history of Historiography

Merger of academic historiography with pseudo-scientific literature has created a series of problems in our historical perspective and understanding. Especially illustrative is the case of a Yugoslav communist Blagoje Parović, who died as a political commissar of the 13th International Brigade in Spain, during the Battle of Brunete. The case is thoroughly analysed in this paper. Through parallel, politically intertwined biographies of Blagoje Parović, Milan Gorkić (Josip Čižinski) and Josip Broz Tito, the authors give a detailed account of Parović’s activity in the Spanish Republic and the circumstances sur-

rounding his death. Then, the view is turned towards the period setting off after mid-1937, when joint consequences of several misfortunes come forth, including the demise of the “La Corse” action (an attempt to illegally embark several hundred volunteers off the Yugoslav coast), communist Adolf Muk’s succumbing to police interrogation, and the disappearance and judicial execution of the secretary general of the Communist Party of Yugoslavia, Milan Gorkić, who fell as one of the many victims of Stalin’s “Great Purge” in the Soviet Union. These events consequently cause revival of factional struggles among the Yugoslav communist leadership in Paris, and its spillover into the ranks of the volunteers in Spain. In order to properly explain these connections, the authors introduce a critical review of claims that can be found in both academic and non-academic works. Upon this contextual foundation, the authors retrace the genesis of the myth of Parović’s assassination and its later evolution through the works of several authors, with special attention given, first, to Vladimir Dedijer, and then to Pero Simić, who took over and additionally developed these mythologems. This paper also critically reviews the work of historians who used, and thus legitimised pseudo-scientific claims brought forward by Dedijer and Simić.